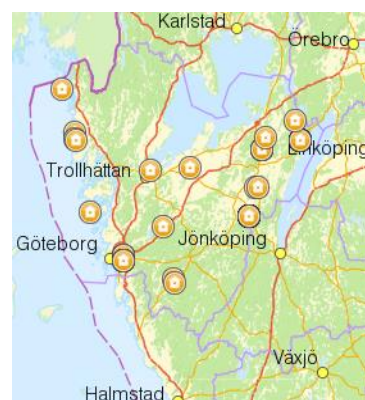

Industriarv som bevarandeobjekt

En undersökning av 18 byggnadsminnen
i Västra Götalands län

Adam Ekberg

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program

15 hp

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2014:8

Industriarv som bevarandeobjekt
- En undersökning av 18 byggnadsminnen
i Västra Götalands län

Adam Ekberg

Handledare: Krister Svedhage

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2013/14

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 7864700
Fax +46 31 786 47 03

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2014

By: Adam Ekberg
Mentor: Krister Svedhage

Industrial Heritage as conservation object

- A survey of 18 listed buildings in Västra Götaland County

ABSTRACT

The subject of this thesis is listed building protected buildings in Västra Götaland County, in the category Industry in the National Heritage Board building registry, bebyggelseregistret in Swedish. The aim of the thesis is to examine the buildings that fall into the category of industrial buildings in the registry. This paper also intends to examine the motives behind the heritage building decisions and cultural values that the building memories attributed.

The study consists of a qualitative study of the heritage building decisions within the boundary. Materials collection was performed by an "Advanced Search" in the archive database in the buildings registry where searches are possible through different divisions. Selection criteria consisted of individual listed buildings within the category of industrial buildings confined to the county.

The result of the study is that the surveyed historic buildings focuses on buildings and environments that tells of the industrial period from the late 1800s until the early 1900s. The food industry, textile industry and the fishing industry are the sectors that are most represented in the survey. By respondents as those listed building decision is considered 66.6% of respondents decision justifications satisfactory and 33.3% of the justifications considered unsatisfactory. Criteria for a justification been equated satisfaction has been the justification text identifies and explains the object's cultural values and the driving lyrics can be considered to contribute to the future care and maintenance of the historic building. The survey shows that all heritage building decision lacking justification has been made either by the provincial government in Älvsborgs county or by the provincial government in Skaraborg County. Although all previous state owned historic buildings in the survey are in the group with inadequate justification.

Title in original language: **Industriarv som bevarandeobjekt**
– En undersökning av 18 byggnadsminnen i Västra Götalands län

Language of text: Swedish

Number of pages: 53.

Keywords: industrial heritage, listed buildings, Västra Götaland County, motives for listed building decision, cultural values,

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV – 14/8--SE

FÖRORD

Med följande uppsats avslutas min kandidatutbildning i Kulturvård med bebyggelseantikvarisk inriktning. Ämnet för undersökningen är ett resultat av mitt intresse för hur kulturarv skapas, *kulturarvsprocessen*, och bevarande av industrisamhällets kulturarv. Valet att i undersökningen studera byggnadsminnen grundar sig i en vilja att studera byggnadsminnesskyddets teori och praktik.

I den Bebyggelsehistoriska uppsats som jag skrev under utbildningens andra år, våren 2013, undersökte jag Jönköpings tändsticksfabriks ursprungliga huvudbyggnad. Byggnaden uppfördes år 1848 och är byggnadsminne sedan 1986. Jag vill genom mitt val av uppsatsämne förankra min tidigare kunskap och lära mig mer om industriarvets roll i ett vidare sammanhang.

Ett hjärtligt tack ska riktas till följande personer vars insatser i hög grad bidragit till genomförandet av uppsatsen och dess resultat.

Krister Svedhage – har gett mig som uppsatsskrivare utrymme att på egen hand lösa många av de frågor och problem som uppstått under uppsatsens gång – jag har utvecklats som student.

Elin Thomasson – är troligen den bästa korrekturläsare jag känner. Med din hjälp blev uppsatsens budskap både tydligare och mer grammatiskt riktigt.

Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet – Margit Nelson Wareborn tack för språkhandledningen. Den gjorde stor nytta!

Adam Ekberg

Göteborg, 2014-05-28

Titelsidans figur föreställer en kartbild där de undersökta byggnadsminnena i uppsatsen är angivna.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	9
1.1 Bakgrund.....	9
1.2 Problembeskrivning	9
1.3 Avgränsning	10
1.4 Syfte och mål	10
1.5 Frågeställningar	10
1.6 Definitioner.....	10
1.7 Tidigare forskning	11
1.8 Metod och material.....	12
1.9 Teoretisk ansats.....	13
2. INDUSTRIARV SOM BEVARANDEOBJEKT	15
3. ANALYS AV UNDERSÖKNINGENS BYGGNADSMINNEN.....	17
3.1 Byggnadsminnesbeslutets olika delar.....	17
3.2 Alströmska magasinet, Alingsås kommun	19
3.3 Ryttares torvströfabrik, Falköpings kommun	19
3.4 Hästkosömfabriken, Göteborgs kommun	21
3.5 Göteborgs remfabrik, Göteborgs kommun	22
3.6 Forsviks bruk, Karlsborgs kommun.....	24
3.7 Edets benstamp och kvarn, Karlsborgs kommun	25
3.8 Rydals industri, Marks kommun.....	26
3.9 Förläggargården Källäng, Marks kommun.....	27
3.10 Kroksläotts fabriker, Mölndals kommun.....	27
3.11 Horns tegelbruk, Skövde kommun	28
3.12 Sillsalteriet Sibirien, Strömstads kommun	29
3.13 Florön, Tanums kommun	30
3.14 Kiddön, Tanums kommun.	31
3.15 Kungslena Bosgården, Tidaholms kommun.....	31

3.16 Kålhuvudet, Tjörns kommun.....	32
3.17 Svenneby Säteri, Töreboda kommun.....	33
3.18 Slädene storegård, Vara kommun.....	33
3.19 Onsjö stenhus, Vänersborg0s kommun.....	34
4. RESULTAT.....	35
4.1 Byggnader och miljöer inom kategorin industri.....	36
4.2 Kulturhistoriska värden som motiverat till byggnadsminnesskydd.....	37
5. DISKUSSION.....	41
6. SAMMANFATTNING.....	43
7. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	44
Lagrum.....	44
Otryckta källor.....	44
Tryckta källor.....	45
BILAGA 1, TABELL.....	1
BILAGA 2, FRÅGOR I UNDERSÖKNINGEN.....	2

1. INLEDNING

Följande examensuppsats omfattar 15 högskolepoäng, vilket motsvarar cirka 10 veckors arbete. Uppsatsen ingår i kursen *KBA602 Examensarbete* som utgör avslutningen av Bebyggelseantikvariskt program vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Programmet omfattar 180 högskolepoäng och ger behörighet till en kandidatexamen i kulturvård med bebyggelseantikvarisk inriktning.

1.1 Bakgrund

Följande undersökning studerar specifikt den kategori byggnadsminnen i Västra Götalands län som återfinns inom huvudgruppen *industri* i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister. I registret är enskilda byggnader, som omfattas av Kulturmiljölagens byggnadsminnesskydd, sökbara. Sökningen är baserat på vilken kategori byggnadsminnena tillhör. Huvudgruppen *industri* utgör en av dessa kategorier och innehåller enskilda byggnader klassade som *industribyggnader*. Inom *industrikategorin* återfinns således alltifrån *industrimiljöer*, där samtliga byggnader homogent ansetts tillhöra gruppen *industri*, till byggnader, där exempelvis ett *gårdsmejeri* utgör en av flera byggnader som ingår i byggnadsminnet.

Kulturmiljölagens byggnadsminnesskydd är det kraftfullaste myndighetsverktyget för bevarande av byggnader i Sverige som inte tillhör svenska staten. Kulturmiljölagen syftar till att *"bevara spår av historien som har stor betydelse för förståelsen av dagens och morgondagens samhälle och att garantera människors rätt till en viktig del av kulturarvet"*.¹ Ansvar för vården av Sveriges kulturmiljö delas enligt lagen av alla, dvs. *"Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön"*.² Det övergripande statliga ansvaret för kulturmiljön vilar hos Riksantikvarieämbetet som med hjälp av länsstyrelserna i landet sköter det regionala arbetet. Även landets kommuner, kommunala museer, rikstäckande organisationer samt ideella föreningar är verksamma aktörer i förvaltandet av Sveriges kulturmiljö.³

1.2 Problembeskrivning

Den svenska offentliga byggnadsminnesverksamheten är ytterst lite utvärderad, vilket medför en avsaknad av kunskap gällande hur Kulturmiljölagens byggnadsminnesskydd fungerar i praktiken.⁴ Även *industrihistoriska översikter* saknas regionalt i stora delar av Sverige. Följande undersökning ämnar studera de *industrihistoriska miljöer* som idag är byggnadsminnesskyddade i Västra Götalands län. Undersökningen kommer utreda vad som motiverat byggnadsminnesskyddet och vilka *kulturhistoriska värden* som byggnadsminnena tillskrivs.

År 2009 presenterar länsstyrelsen i Västra Götalands län rapporten *Byggnadsminnen i Västra Götalands län – Tillsyn, uppföljning, tillgänglighet och information*. Med rapporten ville länsstyrelsen öka medvetenheten och kunskapen om länets byggnadsminnen hos allmänheten.⁵ Av rapporten framkom stora brister i hur länets byggnadsminnesbeslut motiveras och hur de *kulturhistoriska värdena* beskrivs.⁶ Enligt länsstyrelsen i Västra Götalands län är *industriarvet* en tydligt underrepresenterad grupp bland byggnadsminnena i länet. Det nuvarande förhållandet står i kontrast till länsstyrelsens mål om att länets byggnadsminnen ska ge en så bred och representativ bild av länets kulturhistoria som möjligt.⁷ För att ytterligare uppnå Naturvårdsverkets miljö kvalitetsmål om att bevara, använda och ut-

1 Karlsson, Jan (2012).

2 SFS 1988:950 Kulturmiljölag, 1 kap. 1 §.

3 Geijerstam, & Houltz, (2013), s. 38.

4 Thornberg Knutsson (2007), s. 19.

5 Länsstyrelsen i Västra Götalands län, (2009), s.3.

6 Ibid, s.8.

7 Ibid, s.19f.

veckla landets bebyggelsemiljö är det viktigt att ett långsiktigt skydd mot rivning och förvanskning ges till ett representativt urval av länets bebyggelse.⁸

Inte enbart fördelningen av byggnadsminnen inom olika kategorier som behöver tillgodoses utan även urvalet inom varje byggnadsminneskategori.⁹ Tyngdpunkten inom industrihistorisk forskning och praktik har historiskt sett legat på de traditionella svenska basnäringarna som järn- och gruvindustrin. De industriella näringsgrenar som forskningen fokuserat på är även de som kulturmiljövården bevarat i högre utsträckning. Andra näringsgrenar är därmed sämre representerade som exempelvis byggnadsminnen.¹⁰

1.3 Avgränsning

Följande undersökning är avgränsad till att studera byggnadsminnen inom Västra Götalands län som i bebyggelseregistret kategoriseras inom kategorin industri. Då länsstyrelsen i Västra Götalands län är ett resultat av en sammanslagning av flera länsstyrelser är majoriteten av byggnadsminnesbesluten i undersökningen tagna av tidigare länsstyrelser, *Göteborgs och Bohus läns-* och *Älvsborgs läns-* och *Skaraborgs läns*.¹¹ Undersökningen omfattar inga andra kategorier i bebyggelseregistret än kategorin industri, trots möjligheten att byggnadsminnen av industrihistoriskt intresse kan återfinnas inom andra kategorier. I de fall då flera byggnader ingått i samma byggnadsminnesskydd behandlas samtliga byggnader som en enhet. I fallet med byggnadsminnet *Ryttarens torvströfabrik* tillhör en del av byggnadsminnet länsstyrelsen i Jönköpings län vilket till viss del tangerat undersökningens avgränsning.

1.4 Syfte och mål

Undersökningens övergripande syfte är att bidra med ökad kunskap till hur byggnadsminneslagstiftningen fungerar i praktiken. Underordnade syften är att utreda vad som ryms inom kategorin industri i bebyggelseregistret samt vilka motiv som utgjort skäl för varje byggnadsminnesbeslut. Uppsatsen ämnar ytterligare undersöka vilka kulturhistoriska värden som byggnadsminnena i undersökningen tillskrivs. Undersökningens mål är att presentera vilken typ av industrihistoria som skyddas genom Kulturmiljölagens byggnadsminnesskydd i Västra Götalands län.

1.5 Frågeställningar

- * Vilka byggnader och miljöer i Västra Götaland återfinns inom kategorin industri i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister?
- * Vilka motiv har utgjort skäl för byggnadsminnesbesluten i undersökningen?
- * Vilka kulturhistoriska värden tillskrivs byggnadsminnena i undersökningen?

1.6 Definitioner

För att undvika begreppsförvirring presenteras och förklaras härmed flera av de centrala begrepp som används i undersökningen.

Kulturvård innebär studier av kulturobjekts fortlevnad ur både samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga perspektiv.¹² En byggnad som kulturobjekt kan definieras som en byggnad som aktivt formats av människan¹³ Gemensamt är syftet att bruka kulturarvet utan att förbruka det.¹⁴

8 Miljömål.se.

9 Länsstyrelsen i Västra Götalands län, (2009), s.10.

10 Gårdstedt, Hanna (2005), s. 8.

11 www.länsstyrelsen.se, 2014-02-22.

12 Thornberg Knutsson (2007), s. 26.

13 Krus, Anna (2006), s. 31.

14 Thornberg Knutsson (2007), s. 26.

Kulturmiljövård är vård och underhåll av kulturmiljön. Kulturmiljön "avser den av människan påverkade miljön" och har därför en breddare innebörd än kulturvård. Kulturmiljövård inrymmer både omfattande landskap och enskilda objekt.¹⁵

Kulturarv har en breddare betydelse än både kulturvård och kulturmiljövård då begreppet omfattar både immateriellt och materiellt arv. Synen på vad som anses utgöra ett kulturarv är i ständig förändring.¹⁶ Kulturarv kan innebära allt ifrån traditioner och språk till byggnader och museiföremål.¹⁷

Kulturhistoriskt värde är ett begrepp som inte är helt enkelt att definiera och därmed förklara. Det kulturhistoriska värdet är det värde som av någon tillskrivs som värdefullt hos ett objekt. I det kulturhistoriska värdet återfinns ofta flera olika beståndsdelar svåra att renodla och presentera enskilt. Ofta utgörs det kulturhistoriska värdet av flera olika delar.¹⁸ Enligt Riksantikvarieämbetets modell för kulturhistorisk värdering går det att dela in kulturhistoriskt värde i "dokumentvärde" och "upplevelsevärde". Dokumentvärdet presenterar en byggnads historiska egenskaper medan upplevelsevärdet utgörs av en byggnads estetiska och sociala egenskaper. Dessa värden bildar tillsammans med "övergripande värden" såsom sällsynthet och autenticitet en metod för att dela upp och beskriva en byggnads kulturhistoriska värden.¹⁹ En förutsättning för att tillskriva en byggnad kulturhistoriskt värde är uppfattningen att byggnaden förmedlar något som är skilt från, men samtidigt skapat genom, byggnadens materia. En byggnad anses inte kulturhistoriskt värdefull enbart då den består av en viss uppsättning komponenter, utan då den representerar något utöver den materia den består av.²⁰

Industri är i bred mening "framställning av produkter genom förädling av råvaror". Industriell produktion skiljer sig gentemot hantverk och slöjd genom användningen av större energitillgångar, ofta bedrivs i en större skala, samt genom en specialiserad och mekanisering av arbetsprocessen.²¹

Industriarv innebär ett kulturarv med fokus på industrimiljöer, dess tillhörande bostadsområden och transportsystem samt människorna som levt och verkat inom industrin. Både materiella och immateriella värden innefattas således av begreppet *industriarv*.²²

Industriminne har en mer snäv betydelse än *industriarv* och riktar sig mot materiella lämningar från industrisamhället. Materiella värden som industribyggnader, industriområden, bostäder, infrastruktur, institutionsbyggnader och större samhällen innefattas av begreppet.²³

Industrisamhällets kulturarv är ett vidgat begrepp än *industriarv* och *industriminne*. Fokus läggs på den påverkan och förändring som den industriella produktionen gett upphov till.²⁴

1.7 Tidigare forskning

Industriarv

Inom den svenska kulturmiljövården har bevarandet av industribyggnader pågått sedan 1800-talets andra hälft. Forskningen har lagt stort intresse på den industriella period från 1800-talets slut till 1900-talets början då industrialismens genombrott skedde i Sverige. Resterande period från 1930-talet fram tills idag har inte i samma utsträckning behandlats vare sig av yrkes- eller fritidsforskare.²⁵ Ämnen som järn- och stålindustrin är tillsammans med gruvindustrin de näringar forskningen historiskt sett fokuserat på. Männens historia har oftare varit i fokus än kvinnors. Likaså är större företag och företagsledare, genom företagshistoriker, mer dokumenterade än småföretagande och småföretagare. Regioner som Bergslagen och Sjuhäradsbygden är väl utforskade både av yrkesforskare och av fritidsforskare. På regional nivå i Sverige finns en avsaknad av industrihistoriska översikter.²⁶

15 Trender i tiden 2010-2015: Riksantikvarieämbetets omvärldsanalys. (2012), s. 12.

16 Thornberg Knutsson (2007), s. 26.

17 Trender i tiden 2010-2015: Riksantikvarieämbetets omvärldsanalys. (2012), s. 12.

18 Byggnadsminnesförklaring: allmänna råd till 3 kap... (2002), s.20f.

19 Unnerbäck, R. Axel (2002), s. 21.

20 Krus, Anna (2006), s. 31f.

21 Berättelser om vårt samhälles historia... (2002), s. 13.

22 Isacson, Maths, (2003), s.18.

23 Isacson, Maths & Nisser, Marie (1998), s.22.

24 Isacson, Maths, (2003), s.18.

25 Isacson, Maths & Nisser, Marie (1998), s.32f.

26 Ibid, s.33f.

Forskning om vilka värden som industriarv har tillskrivits och tillskrivs av den offentliga kulturmiljövärden har bedrivits i anslutning till Enheten för Industriminnesforskning på KTH och på Tema T, teknik och social förändring, vid Linköpings universitet. På Enheten för Industriminnesforskning har forskning skett på vilket industriarv som ansetts värdefulla och vilka värden som de tillskrivits.²⁷ Marie Nisser som erhöll professuren i industriminnesforskning på KTH var bland annat med och bildade den internationella organisationen för bevarande av industriella kulturarv 1973. Vid Tema T har Annika Alzén genom sin avhandling *Fabriken som kulturarv* forskat kring hur industriarvet införlivades som bevarandetyper hos den ibland konservativa kulturmiljövärden.²⁸

Byggnadsminnen

Forskning och litteratur som behandlar byggnadsminnesverksamheten i Sverige har skett i en relativt liten utsträckning. Förteckningar över samtliga byggnadsminnen, både nationellt och regionalt, har vid ett flertal tillfällen uppförts.²⁹ I Västra Götalands län utkom länsstyrelsen 2009 ut med en rapport där de följde upp länets byggnadsminnen.³⁰ Uppmärksamhet har riktats mot byggnadsminnesverksamheten vid införandet av nya lagar som reglerar skyddet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader i enskild ägo.³¹ År 1942 infördes *lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader*, 1960 ersattes den av *Byggnadsminneslagen*, som 1988 blev *Kulturminneslagen*. Sedan 1 januari 2014 har lagen genomgått några smärre förändringar och byt namn till *Kulturmiljölagen*.

Agneta Thornberg Knutsson utkom 2007 med sin avhandling som undersöker byggnadsminnespraktiken i Sverige. I avhandlingen analyserar Thornberg Knutsson Sveriges alla enskilda byggnadsminnen i syfte att utvärdera och belysa den svenska offentliga byggnadsminnesverksamheten i Sverige.³² Thornberg Knutssons avhandling är den enda utomstående undersökning om byggnadsminnen som behandlats i uppsatsen. Övrig litteratur på ämnet byggnadsminnen som ingått i undersökningens litteraturstudier är Riksantikvarieämbetets publikation, *Byggnadsminnesförklaring: allmänna råd till 3 kap. lagen om kulturminnen m.m.* och länsstyrelsen i Västra Götalands läns rapport om länets byggnadsminnen, *Byggnadsminnen i Västra Götalands län: Tillsyn, uppföljning, tillgänglighet och information*.

1.8 Metod och material

Uppsatsen utgörs av en kvalitativ studie av enskilda byggnadsminnen inom bebyggelseregistrets kategori *industri* avgränsat till Västra Götalands län.³³ Materialinsamlingen genomfördes via ett "utökat sök" i bebyggelseregistrets arkivdatabas där sökningar är möjliga via olika "huvudgrupper".³⁴ Urvalskriterierna i sökningen utgjordes av *enskilda byggnadsminnen* inom huvudgruppen *industri* geografiskt avgränsad till *Västra Götalands län*. Metoden för att studera byggnadsminnena inleddes genom att förteckna dem i en tabell med namn, tillhörande kommun, industrityp, under vilken tid industriell verksamhet pågick, året för byggnadsminnesbeslutet, beslutande länsstyrelse samt senast gjorda inventering (se Bilaga 1). Beslutshandlingarna analyserades därefter med hjälp av förutbestämda frågor (se bilaga 2). Som metod för att analysera de kulturhistoriska värden som nämns i byggnadsminnesförklaringarna användes Riksantikvarieämbetets utarbetade modell, den s.k. Unnerbäcksmodellen.³⁵ Som en del i undersökningens diskussion genomfördes ett studiebesök på Göteborgs remfabrik där Katrin Bjerrome, ordföranden för föreningen Göteborgs remfabrik, guidade runt.

De litteraturstudier som gjorts i samband med uppsatsen har på olika sätt behandlat uppsatsens ämne. En stor del av litteraturstudierna har ägnats åt de byggnadsminnesbeslut som analyseras i undersökningen. Agneta Thornberg Knutssons avhandling *BYGGNADSMINNEN – PRINCIPER OCH*

27 Gårdstedt, Hanna (2005), s. 18.

28 Gårdstedt, Hanna (2005), s. 18, Alzén, Annika (1996).

29 Thornberg Knutsson (2007), s. 26.

30 Länsstyrelsen i Västra Götalands län, (2009).

31 Thornberg Knutsson (2007), s. 19.

32 Ibid.

33 Patel, Runa & Davidson, Bo (2003), s. 14.

34 Riksantikvarieämbetet, BBR

35 Unnerbäck, R. Axel (2002), s.21ff.

PRAKTIK utreder byggnadsminnesverksamheten i Sverige. Thornberg Knutsson har bidragit med kunskap kring hur den praktiska byggnadsminnesverksamheten i Sverige ser ut.³⁶ Hanna Gårdstedts masteruppsats *Ingen "riktig" industri: en genusanalys av livsmedelsindustrin i industriminnesvården* har hjälpt till att ytterligare förstå ämnet industriarv och bevarandet av industrisamhällets historia.³⁷ Annika Alzéns avhandling *Fabriken som kulturarv* har bidragit till kunskap om industribyggnader och bevarandet av dem på ett mer teoretiskt plan än tidigare nämnda publikationer.³⁸ Marie Nisser och Maths Isacson har genom de artiklar som studerats gett ökad kunskap om hur synen och metoderna för att bevara industriarv förändrats. Kunskapen har varit nödvändig för att på ett mer objektivt sätt analysera och tolka byggnadsminnesbesluten i undersökningen.³⁹

Anna Krus licentiatsavhandling *KULTURARV-FUKTION-EKONOMI – tre perspektiv på byggnader och dess värde* har begreppet kulturarv och byggnaders värden olika värden studerats. Krus har understött undersökningens teoretiska ansats och gett förståelse för centrala begrepp.⁴⁰ Flertalet publikationer från Riksantikvarieämbetet har studerats för att få den offentliga kulturmiljövårdens perspektiv på kulturhistoriskt värde, bevarande och industriarv.⁴¹

1.9 Teoretisk ansats

Handlingen "att bevara" kan beskrivas som ett försök att balansera nutidens händelser genom att förankra dem till dåtiden. Det är ett gemensamt ansvar för alla i samhället att vårda, bevara och bruka det kulturarv som dåtiden lämnat efter sig.⁴² Kulturmiljö berättar om äldre tiders liv och samhälle. Kulturmiljön vittnar om dåtida tekniskt kunnande, om materialkännedom och om hantverksskicklighet.⁴³ Sveriges kulturmiljö besitter oväderliga historiska kunskaper som inte bara kan säga oss mycket om vår egen historia utan även hjälpa till att svara på nutidens problem.

Kulturarv och kulturvård

Begreppet kulturarv kan betraktas som ett breddare begrepp än kulturmiljö, innefattande både immateriellt och materiellt arv. Synen på vad som anses utgöra ett kulturarv är i ständig förändring.⁴⁴ Kulturarv kan definieras som en process där objekt, platser och händelser från dåtiden omvandlas till erfarenheter i nutiden.⁴⁵ Kulturarv är "ett minne från det förflutna, som förvaltas utgående från vår egen tid och förståelse".⁴⁶ Det gör att vad som anses utgöra kulturarv är ett resultat av den rådande samhällssituationen.⁴⁷ Kulturarvets förändring behöver inte alltid utgöra något negativt. Förändringar hos kulturarv kan istället ses som en avspeglning av yttre faktorer, vilka även de är bevarandevärda. Värdet i kulturarvet är den resurs som det utgör för människan. Kulturarvet ger erfarenheter, men är även värdefullt för den kulturella identiteten. En process sker där människa och kulturarv interagerar med varandra, vilket gör kulturarvet levande och människan beständig. Människan sätter sin prägel på arvet för kommande generationer samtidigt som hon levandegör det för nutiden.⁴⁸

Politiska, ekonomiska och sociala aspekter är faktorer som i olika hög grad avgör vad, hur och varför något betraktas som kulturarv och därmed bevaras.⁴⁹ Kulturhistoriska värden är inte objektiva och de är inte heller per definition bestående över tid. Det kulturhistoriska värdet finner man inte inuti själva objektet utan i det av någon tillskrivna värdet, alltså hos subjektet. Det går därför inte att förutbestämma vilka egenskaper hos ett objekt som utgör de kulturhistoriska värdena utan det avgörs

36 Thornberg Knutsson (2007).

37 Gårdstedt, Hanna (2005).

38 Alzén, Annika (1996).

39 Isacson, Maths & Nisser, Marie (1998).

40 Krus, Anna (2006).

41 Berätta bredare (2011), *Berättelser om vårt samhälles historia...*(2002), *Trender i tiden 2010-2015* (2012).

42 Grundberg, Jonas (2000), s.16.

43 Unnerbäck, R. Axel (2002), s.13.

44 Thornberg Knutsson (2007), s. 26.

45 Ashworth, Gregory (2011), s.1.

46 Åström, Anna-Maria & Lillqvist, Jonas (red.) (2012), s. 23.

47 Ashworth, Gregory (2011), s.1.

48 Informant 1.

49 Ashworth, Gregory (2011), s.1.

utifrån betraktarens perspektiv. Vad som i slutändan bevaras är beroende av vilket perspektiv som de kulturhistoriska värdena motiveras utifrån samt vilka värden som egenskaperna hos objektet tillskrivs.⁵⁰ Då bevarandeinsatser utförs påverkas ett objekts naturliga förlopp av "förändring och förfall". Bevarandeinsatser är således i sig själv förändrande då varje objekt riskerar bli en skenbild av vad det en gång varit. Vid byggnadsminnesförklaringar sker denna process i mer eller mindre hög grad. En byggnad eller miljö blir ett monument, en tidigare industrimiljö blir en industrihistorisk miljö.⁵¹

Med anledning av kulturarvsprocessens påverkan och makt är det viktigt att den offentliga kulturmiljövården ständigt prövar grunderna för hur urval och värdering går till. Genom både aktiva och passiva urval formas morgondagens kulturarv. Det är viktigt att kulturmiljövården gör sitt yttersta för att allmänhet och yrkesverksamma ska kunna dra nytta av tidigare arbete och förstå vad kulturmiljövården utfört och varför. Vid varje urvalssituation bör frågan ställas *vems åsikter och värden speglas*.⁵² Byggnadsminnesskyddet är konkret ett verktyg för bevarandet av vår materiella historia. Då viktiga berättelser knyts till dessa fysiska miljöer förstärker de båda varandra genom att fler sinnen påverkas.⁵³

Kulturvården syftar till att *bruka kulturarvet utan att förbruka det* och innebär att villkoren för ett objekts fortlevnad utforskas. De objekt som kulturvården som disciplin arbetar med är skiftande och kan bestå av allt ifrån arkeologiska lämningar till hela stadsmiljöer.⁵⁴ Kulturvårdens syfte att bruka utan att förbruka är starkt beroende av att det finns en allmän förståelse över värdet hos varje enskilt kulturarvsobjekt. Det är de yrkesverksamma inom kulturmiljövårdens uppgift att på ett tydligt och enkelt sätt förmedla värdena hos landets kulturarv.

Industriarv och byggnadsminnen

Det industriella kulturarvet är till sin mängd omfattande och till sin karaktär skiftande. Industrialismen har lagt grunden för dagens levnadssätt, men också orsakat nutidens allvarligaste samhällsproblem. Det är därför en viktig och omfattande uppgift att förmedla en så tydlig och sann bild av vårt industriella förflutna som möjligt. Kulturarvsarbete innebär att vara en del av historieskrivningen. Varje konservering, restaurering och värdering innebär ett historiskt avtryck att ta ansvar för. Den offentligt finansierade kulturmiljövården har historiskt sett mestadels inriktat sig på bevarande och dokumentation av industrisamhällets historia från 1700-talet fram till 1900-talets början.⁵⁵ För att förmedla en så sann bild av industrisamhällets historia som möjligt behövs både att urvalet utjämnas, men även att byggnadsminnenas beslutshandlingar utformas på ett mer tydligt sätt.

Ett problem gällande många byggnadsminnenas beslutshandlingar är de bristande motiveringarna till beslut.⁵⁶ Vad som utgör de kulturhistoriska värdena och motiv för bevarande tydliggörs sällan eller formuleras tolkningsbart. Ofta läggs fokus på att utse *vilka* byggnader som innehar det högsta värdet, snarare än att definiera och beskriva de *egenskaper* som bär på det kulturhistoriska värdet. De teoretiska förutsättningarna för varför vissa objekt anses mer värdefulla än andra tydliggörs därmed inte. Konstaterandet att en byggnad är kulturhistoriskt värdefull innebär endast fastställandet att de värden som byggnaden besitter anses värdefulla, inte vilka de är eller varför. Otydligheten ökar subjektiviteten i det praktiska kulturarvsarbetet vilket riskerar leda till att det långsiktiga bevarandet blir inkonsekvent. Otydliga motivbeskrivningar kan även göra att det blir svårt att förutse konsekvenserna av de kulturmiljövårdande insatser som görs.⁵⁷ Risken för okänsliga ingrepp som minskar byggnadsminnets värde ökar. I denna uppsats undersöks byggnadsminnen tillhörande gruppen industri inom Västra Götalands län. I fokus är att studera *vad* i dessa byggnadsminnen som värderas och *varför*, inte att i första hand kritisera Kulturmiljölagen.

50 Krus, Anna (2006), s. 11.

51 Ashworth, Gregory (2011), s. 4.

52 Thornberg Knutsson (2007), s. 85, Människan i centrum (2004), s.18.

53 Berätta bredare (2011), s.6.

54 Thornberg Knutsson (2007), s. 26.

55 Gårdstedt, Hanna (2005), s.8. Grundberg, Jonas (2000), s.16.

56 Thornberg Knutsson (2007), s.21, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, (2009), s.8.

57 Krus, Anna (2006), s. 10f.

2. INDUSTRIARV SOM BEVARANDEOBJEKT

Syftet med detta kapitel är att ge en snabb och grundläggande historik över hur industriarv historiskt hanterats av kulturmiljövården. Intresset för bevarande av industriarv startade under andra hälften av 1800-talet. Ett tydligt epokskifte skedde i Sverige då flera järnbruk med anor från 16- och 1700-talet utkonkurrerades av den modernare tekniken. Ur omdaningens föddes viljan till att bevara brukens historia. Även den svenska Bergshandlingen ansågs tidigt värd att bevara. Små museer inrättades vid flera bruk och gruvor där den egna verksamhetens historia och framsteg visades upp. I detta skede var alltså den teknik- och industrihistoriska utvecklingen det intressesanta att bevara. Insatserna utfördes på privat initiativ, som punktinsatser, på objekt som förlorat sitt ursprungliga ändamål men som ur ett nationellt perspektiv ansågs betydelsefulla. Intresset för det tidiga industrisamhället hade även sin plats inom nationalromantisk litteratur där författare som Selma Lagerlöf och Gustaf Fröding använde bruksmiljöerna som skådeplats.⁵⁸

En nationell översikt saknades över Sveriges industriella historia fram till 1924 då stiftelsen Tekniska museet bildades. Museet började med att samla in teknikhistoriskt intressanta föremål. Vid samma tid som intresset för den tekniska utvecklingens historia uppmärksammades var intresset för dess framtid även väldigt stor. Dessa två intressen förenades bland annat vid Göteborgsutställningen 1923 då äldre hantverk och industri visades upp. Utställningen bidrog till att vidga vad som ansågs bevarandevärdt av Sveriges industriella historia. Två inriktningar hos Tekniska museet skedde under 1930-talet, en mot insamling och utställning av föremål och en mot bevarande av industrimiljöer i fält. Vissa teknik- och industrihistoriska byggnader försågs med minnesplaketter, s.k. *industrihistoriska minnesmärken*. Kriterier för vilka byggnader som uppmärksammades var dess ålder, unicitet och nationella betydelse. Tidigt värdesattes även den tekniska utrustning som varit en del av den industriella produktionen. Komplementbyggnader till industrin såsom förråd och uthus ansågs inte intressant att bevara.⁵⁹

År 1968 hölls ett möte på Tekniska museet initierat av Marie Nisser och Gunnar Sillén. Syftet var att initiera en inventering av rikets byggnader och miljöer kopplade till arbetets historia. Nisser och Sillén hämtade inspiration från England där allmänheten börjat inventera sin närmiljö. Intentionen var att göra samma sak i Sverige och därmed öka kunskapen om landets industrianläggningar.⁶⁰ Vi samma tidpunkt vidgades uppfattningen om vad som i bevarandet av industrihistoriska miljöer borde uppmärksammas. Fortsättningsvis skulle även mindre betydelsefulla byggnader för den industriella produktionen värdesättas och bevaras. Ett ökat fokus på bevarande av industriella miljöer som helhet följde, samtidigt som industriminnesvården under slutet av 1960 integrerades alltmer med den övriga kulturmiljövårdens verksamhet.⁶¹ På flera orter i Sverige där industrier stängdes skedde under 1960-talet bevarandeinsatser, exempelvis i Eskilstuna där stadens tidigindustriella historia visades upp på stadsmuseet. I Norrköping dröjde upprustningen av textilindustrins tidigare byggnader som stod tomma utan underhåll. Då pengar saknades för att totalsanera området kring Motala ström hamnade området i ett läge där ingenting hände och de sociala problemen tilltog. En stark folklig mobilisering inleddes då Norrköpings bomullsfabrik "Tuppen" revs 1969. Mobiliseringen utgjorde inledningen till nytänkande hos politiker och opinion och en förnyelseprocess startade för att bevara området. Norrköpings tidigare industrilandskap har idag utvecklats till att vara ett starkt varumärke för staden. Flera liknande händelser som i Norrköping skedde runt om i landet vid ungefär samma tidpunkt.⁶²

På 70-talet kom den gängse kulturarvsvårdens diskurs alltmer att ifrågasättas. Vården som ålder, unicitet och estetik skulle i framtiden inte utgöra de enda kriterierna för vad som ansågs värt att bevara. Den förändrade synen på urvalskriterier fick en positiv inverkan på det ökade intresset att bevara industriarv. Slitna och relativt moderna miljöer där människans livsvillkor var centrala visades blev intressant för allmänheten genom s.k. *gräv- där- du-står-cirklar*. I dessa cirklar samlades allmänheten

58 Nisser, Marie (1996), s.73f, Alzén, Annika (1996), s. 23f, Berättelser om vårt samhälles historia..., (2002), s. 14.

59 Berättelser om vårt samhälles historia... 2002), s. 14ff. Alzén, Annika (1996), s. 23f.

60 Isacson, Maths (2013), s. 17.

61 Berättelser om vårt samhälles historia..., (2002), s. 14-20.

62 Isacson, Maths (2013), s. 17ff.

och ett alternativ till den institutionaliserade kunskapsproduktionen om industrihistoriskt arv skapades.⁶³

Under 1980-talet blev industrimiljöer mer etablerade som en del av kulturmiljövårdens generella arbete. Många inventeringar genomfördes och industrihistoriska miljöer fick allt mer uppmärksamhet i övergripande byggnadsinventeringar. Ett flertal publikationer om industriarv gavs ut, bland annat av Riksantikvarieämbetet som 1985 gav ut *Industriminnesvård i Sverige 1981-1984* där arbeten inom industriminnesvården presenterades.⁶⁴ På flera orter där industriföretag avvecklade verksamheten släpptes nya aktörer in i de avställda lokalerna, exempelvis mindre tjänsteföretag, museer, kaféer och skolor. Arbetslivsmuseerna blev fler genom att Statens kulturråd 1984 erbjöd statsbidrag till föreningar som bedrev ett musealt bevarade och tillvaratog utdöende yrkeskunskaper och autentiska arbetsmiljöer. År 1987 bildades SIM, Svenska industriminnesföreningen, i syfte att förena professionellt och ideellt verksamma i arbetet med industriellt kulturarv.⁶⁵

På 1990-talet bidrog fler faktorer till att industriminnesvården upplevde en renässans. Många industrier lades ner till följd av den djupa ekonomiska kris och strukturomvandling som Sverige och landets företag genomgick. År 1991 öppnade Arbetets museum i Norrköping. Året efter bildades både Industrihistoriskt forum och världens första professur inom industriminnesforskning på KTH. I en tid då industrisamhället ansågs vara på väg att avvecklas riktades insatser från flera håll mot att bevara minnena av en omvälvande period i Sveriges historia. 1993 gav regeringen Riksantikvarieämbetet i uppdrag att arbeta fram ett program för att bevarande, vård och långsiktig förvaltning av de fysiska industriminnena i Sverige. Uppdraget resulterade i två publikationer, varav den sista utkom 2002. Under 90-talet fortsatte omvandlingen av tidigare industrier till nya användningar vilket krävde vidareutbildning i industrihistoria för människor inom kommuner, museer och kulturmiljöinstitutioner.⁶⁶

Under 2000-talet har intresse visats för forskning inom de näringsgrenar och sociala grupper som tidigare i mindre utsträckning uppmärksammats av kulturmiljövården. Även de många mörka sidor av vår industriella historia har det gjorts insatser för att uppmärksamma. Synen på det industrihistoriska arvet har under senare år omtolkats från 70-talets socialhistoriska berättelser. Industrihistoriskt arv ses allt mer som estetsikt unika miljöer som är bärare av lokala berättelser. Industri- och hamnområden i städernas centrum har befolkats av medelklassen och urban exploring har blivit en allt vanligare fritidssysselsättning.

63 Isacson, Maths (2013), s. 20f.

64 Berättelser om vårt samhälles historia..., (2002), s.18f.

65 Isacson, Maths (2013), s. 23f.

66 Ibid, s. 26f.

3. ANALYS AV UNDERSÖKNINGENS BYGGNADSMINNEN

3.1 Byggnadsminnesbeslutets olika delar

Då en byggnad eller miljö förklaras som byggnadsminne upprättas alltid en beslutshandling. Beslutshandlingen är av stor vikt för byggnadsminnets framtida hantering eftersom det är utefter beslutshandlingen som beslut om framtida vård och underhåll fattas. I beslutshandlingen är det viktigt att motivera varför ett visst objekt skyddas och hur byggnadsminnet i framtiden ska vårdas. Annars riskerar byggnadsminnets kvalitéer att minska eller att helt förloras. Endast fast inredning såsom dörrar, golv och tak kan omfattas av byggnadsminnesskyddet. Lös inredning eller ett byggnadsminnes funktion går inte att skydda genom byggnadsminneslagstiftningen.⁶⁷

Fram till och med 1 juli 1976 var Riksantikvarieämbetet den myndighet som fattade beslut gällande byggnadsminnesförklaringar i Sverige. Samtliga byggnadsminnesbeslut hade då en enhetlig utformning där varje objekt förklarades som byggnadsminne med återopande av formuleringen ”*objektet bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick*”. Dessa beslutshandlingar är kortfattade och innehåller i regel enbart administrativa uppgifter och skyddsföreskrifter. Motiv till beslut som faller utanför den nämnda formuleringen ges ej och i regel saknas en beskrivning av eller historik om objektet. I samband med länsstyrelsens ansvarsövertagande 1976 utarbetade Riksantikvarieämbetet en skrift med råd och anvisningar: *Byggnadsminneslagen: råd och anvisningar angående tillämpningen av lagen om byggnadsminnen*.⁶⁸ Med facit på hand påverkade skriften inte i så hög grad hur beslutshandlingarna utformades vid nya byggnadsminnesbeslut. Gradvis utarbetades inom varje enskild länsstyrelse en enhetlig mall för beslutshandlingarna. Det har gjort att beslutshandlingarna idag är likartade inom varje län, men skiljer sig åt mellan länen då länsstyrelserna har olika praxis.⁶⁹

Då ett objekt byggnadsminnesförklaras upprättas en beslutshandling. Beslutshandlingen inleds med att förklara objektet som byggnadsminne med stöd av 3 kap. 1 § i Kulturmiljölagen. I inledningen återfinns administrativa uppgifter, exempelvis den beslutande länsstyrelsen och objektets fastighetsbeteckning. En redogörelse för vem som lyft frågan och hur frågan om byggnadsminnesförklaring uppkommit återfinns ofta i inledningen. Skyddsbestämmelserna som reglerar förändringarna av objektet placeras antingen direkt efter inledningen eller sist i beslutshandlingen. Under rubriker som *motiv*, *historik* och *objektsbeskrivning* presenteras byggnadsminnet. Redogörelserna under rubrikerna ämnar ge läsaren en förståelse för det specifika objektet och Länsstyrelsens åsikt om det kulturhistoriska värdet hos byggnadsminnet.⁷⁰

Objektsbeskrivningen

I slutet av 1970-talet adderades objektsbeskrivningen till beslutshandlingarna för byggnadsminnesförklaringar. I denna del av beskrivs objektet och sätts därmed in i ett större sammanhang. Själva beskrivningen utgör i vissa fall även motiveringen till byggnadsminnesbeslutet.⁷¹

Motivtexten

Motiveringen till ett byggnadsminnesbeslut ska formuleras konkret och utförligt. Bevarandemotiven ska bilda utgångspunkten för den framtida vården och underhållet av byggnadsminnet. Av beslutshandlingen och eventuell bilaga ska det tydligt framgå vari objektets värde finns, vilka delar som inte får förändras och hur vården ska se ut för att upprätthålla nämnda värden.⁷²

Fram till och med 1976 motiverades alla byggnadsminnesbeslut genom en kortfattad standardmotivering⁷³ som även fortsatte att användas efter länsstyrelsernas övertagande. Motivet till varför

⁶⁷ Thornberg Knutsson (2007), s. 167-174.

⁶⁸ Byggnadsminnesförklaring: allmänna råd till 3 kap, (2002).

⁶⁹ Thornberg Knutsson (2007), s. 167.

⁷⁰ Ibid, s. 168.

⁷¹ Ibid, s. 168f.

⁷² Byggnadsminnesförklaring: allmänna råd till 3 kap, s.7.

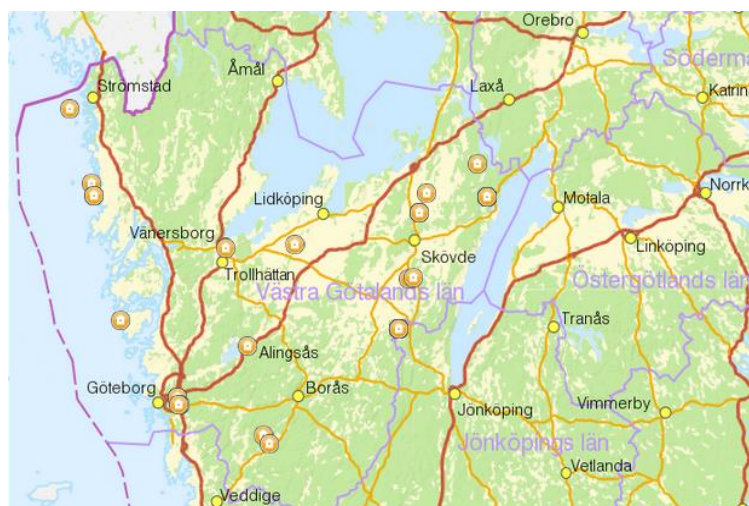
⁷³ ”objektet bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick”.

byggnadsminnesförklaringen sker är en väldigt central del av beslutshandlingen. Är motivet objektets höga ålder, vittnar byggnadsminnet om en viktig historisk händelse, eller är byggnadsminne något unikt? Ofta besitter ett objekt flera egenskaper som enskilt motiverar ett byggnadsminnesskydd. I dessa fall bör samtliga motiv redovisas i beslutshandlingen. Att samtliga motiv redovisas har betydelse av fler olika skäl. I första hand är det av demokratisk betydelse då allmänhet och sakägare enkelt ska förstå skälen till byggnadsminnesförklaringen. Motiveringen är även nödvändig för att förstå syftet med skyddsbestämmelserna, samt för att göra framtida avvägningar enklare. Motiveringen av byggnadsminnesbeslutet ska definiera och motivera de skyddsvärda kvalitéerna hos objektet så att de kan följas upp och preciseras med hjälp av skyddsbestämmelserna. Motivtexten bör alltså inte enbart vara en förklarande kommentar till varför ett objekt byggnadsminnesförklaras utan även peka ut och motivera objektets kulturhistoriska värden.⁷⁴

Motivtexten utgör en helhet tillsammans med beslutshandlingens övriga delar. I de fall då bevarandemotiven inte anges finns en överhängande risk att skyddsbestämmelserna visar sig verkningslösa i praktiken. Anledning är att skyddsbestämmelserna tar sin utgångspunkt i motiveringen för att skydda vad som utpekats och motiverats som bevarandevärdt. Motivtexten utgör även tillsammans med skyddsföreskrifterna formulerandet av det kulturhistoriska värdet.⁷⁵

Skyddsbestämmelserna

Genom skyddsbestämmelserna skapas förutsättningar för att ombyggnader och förändringar av byggnadsminnet ska kunna ske på ett ur kulturmiljösynpunkt tillfredställande sätt.⁷⁶ Skyddsbestämmelserna består av flera punkter där byggnadsminnets framtida vård och underhåll regleras. Dessa bestämmelser är juridiskt bindande och är formulerade som förbud, exempelvis *"byggnaden får inte rivas, flyttas, eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras"*. Skyddsbestämmelsernas omfattning kan gälla både för en hel anläggning som för specifika delar av en anläggning eller byggnad. I de fall då enbart en del av en byggnad eller anläggning försätts med skyddsbestämmelser ska motivet till urvalet vara tydligt avläsbart i beslutshandlingens motivering. Skyddsbestämmelserna ska formuleras på ett så klart och tydligt sätt att inget utrymme lämnas för missförstånd eller tolkning. Då motiven tydligt definieras och relaterar till det specifika objektet är möjligheterna för ett långsiktigt hållbart bevarande större än annars. Då kan även skyddsbestämmelserna anpassas till det specifika objektet.⁷⁷ Oberoende av goda motiveringar till ett byggnadsminnesbeslut är skyddsbestämmelserna ofta schablonmässigt skrivna, trots ambitionen att skyddsbestämmelserna ska utformas utefter varje enskilt byggnadsminne.⁷⁸

FIGUR 1. Visar den geografiska spridningen av byggnadsminnena som ingår i undersökningen.

74 Thornberg Knutsson (2007), s. 169f, Unnerbäck, R. Axel (2002), s. 17.

75 Thornberg Knutsson (2007), s. 169f.

76 Byggnadsminnesförklaring: allmänna råd till 3 kap, s.7.

77 Thornberg Knutsson (2007), s. 175.

78 Ibid , s. 187.

3.2 Alströmska magasinet, Alingsås kommun

Byggnadsminne sedan: 1983.

Industriell verksamhet: magasin, mejeri.

Industriell period: 1731-1919.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Alströmska magasinet*, (1983).

Då Alströmska magasinet byggnadsminnesförklarades 1983 utgjorde det Alingsås äldsta profana byggnad. I byggnadsminnesbeslutet anges inte vem eller vilka som väckte frågan. Alströmska magasinets historik presenteras i en bilaga till beslutshandlingen. Av bilagan framkommer att Lilla torget, som åt norr gränsar till magasinet, på 1750-talet benämndes *Friedriks plan*. Alströmska magasinet är en byggnad i 2 ½ plan inklusive källare. Det var Jonas Alströmer, känd svensk industriman⁷⁹, som 1731 uppförde magasinet. Omkring mitten av 1800-talet upptogs kvarteret i stadens rutnätsplan.

Mellan åren 1880-1919 brukades byggnaden som mejeri, i vilken utsträckning eller varför magasinet blev mejeri framgår inte av beslutshandlingen. Då Alingsås stad 1917 köpte byggnaden inrättades där stadens första bibliotek. År 1928 blev byggnaden stadsmuseum. Alingsås stadsmuseum är fortfarande brukare av byggnaden som invändigt genomgick en kraftig ombyggnad 1981.

Byggnadsminnesförklaringen av Alströmska magasinet motiveras i beslutshandlingen genom den standardmotivering som nämnts i kapitlets inledning, "*objektet bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick*". Alströmska magasinets kulturhistoriska värde förklaras inte mer ingående än genom en historisk beskrivning som bifogas beslutshandlingen. Där framkommer betydelsen av Alströmska magasinets höga ålder och att det är Alingsås äldsta profana byggnad.

Alströmska magasinets skyddsbestämmelser är på samma sätt som motiveringen standardiserade där första bestämmelsen är *byggnaden får ej rivas eller flyttas*. Vidare får byggnadens yttre inte byggas om eller förändras. Den tredje bestämmelsen är något mer objektspecifik då de potentiella underhållsåtgärder som anses kunna påverka magasinets exteriör pekas ut.⁸⁰ Då dessa åtgärder utförs får de inte utföras på ett sådant sätt att byggnadens kulturhistoriska värde minskar. Då Alströmska magasinets kulturhistoriska värde i övrigt är vagt utpekade i beslutshandlingen anses denna skyddsbestämelse förtydliga vari objektets exteriöra värden sitter.

3.3 Ryttarens torvströfabrik, Falköpings kommun

Byggnadsminne sedan: 2012.

Industriell verksamhet: Tillverkning av torvströ och träull, sågeri och skogsbruk.

Industriell period: 1906-1998.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Ryttarens torvströfabrik*, (2012).

År 2001 väckte föreningen kopplad till Ryttarens torvströfabrik frågan om att byggnadsminnesförklara torvströfabriken. Föreningen syftade till att byggnadsminnesförklara hela torvströfabrikens miljö. Enligt beslutshandlingen utgörs miljön kring torvströfabriken av samtliga byggnader, maskiner och transportmedel inom området. Då delar av fabriken område tillhör Länsstyrelsen i Jönköpings län är byggnadsminnesförklaringen ett samarbete mellan Länsstyrelserna i Västra Götalands län och Jönköpings län.

Förslaget att byggnadsminnesförklara fabriken motiverades med att Ryttarens torvströfabrik är unik i sitt lag i Sverige. Det unika anses ligga i att området i sin helhet berättar om det tidiga 1900-talet då många liknande torvströfabriker uppfördes i landet. Föreningen framhåller att torvströfabriken är en av få kvarvarande industrier i sitt slag där produktionsprocessen fortfarande kan åskådliggöras.

Torvströaktiebolaget Rytteren startades år 1908. En bidragande orsak till initierandet var de fördelaktiga lån som staten beviljade till uppförandet av nya torvströfabriker. Lånen gavs som en följd av statens satsning på att öka jordbrukens skördar, torvströet användes som jordförbättringsmedel. Rytterens fabriksbyggnader byggdes intill den mosse som utgjorde källan till torven. Ytterligare en

⁷⁹ Nationalencyklopedin sökord: Jonas Alströmer.

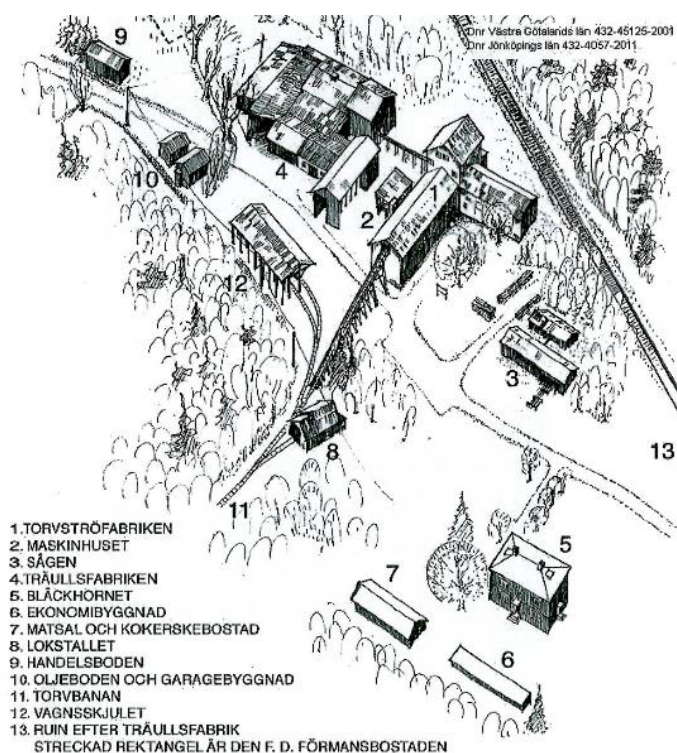
⁸⁰ ommålning, reparation av skorsten, tak, fasadmaterial, fönster.

viktig faktor för fabriken placering var närheten till järnvägen, då vägnätet i trakten kring Falköping var dåligt utbyggt. Antalet byggnader på fabriken utökades snabbt med bland annat bostadsbaracker för säsongarbetare och ett sågeri för emballering av torvbalarna. År 1916 utökades tillverkningen på området till att omfatta även träullstillverkning. Då konsumtionen av torvströ sjönk under 1930-talet inledde fabriken export till bland annat USA. Då Ryttares torvströfabrik lades ner 1998 hade den sedan 1964 drivits av Hasselfors Garden. De tre mossar där torv brutits var alla mer eller mindre förbrukade.

I byggnadsminnesbeslutet motiverar länsstyrelserna byggnadsminnesförklaringen av Ryttares torvströfabrik då fabriken anses vittna om en sällan omtalad agrar näringsgren från 1900-talets början. Fabriken berättar också genom sina byggnader om de levnadsförhållanden som rådde vid torvströfabriken. Anläggningen är nästintill intakt vilket gör att hela produktionsgången kan åskådliggöras. Verksamheten kan därför återges från tidigt 1900-tal fram till nedläggningen. Trots flera bränder har byggnader återuppbyggts på liknande sätt och därmed bevarat samma utformning som från 1900-talets början.

Länsstyrelserna anser att torvströfabriken tillsammans med miljön omkring utgör en av få kvarvarande fabriksanläggningar i sitt slag i landet. Byggnadsminnesbeslutet motiveras ytterligare med att torvströfabriken representerar en sparsamt och funktionsinriktad arkitektur som kännetecknar delar av landsbyggdets industribebyggelse. Länsstyrelserna anser att avsaknaden av "arkitektoniska utsmäckningar" tydligt visar på "det pragmatiska förhållningssätt som har satt stor prägel på svensk bebyggelse".

Samtliga av torvströfabrikens 12 byggnader är belagda med ett exteriört skydd, de får "inte rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om". Ytterligare skyddas torvbanan som användes för att transport mellan torvupptaget och industrin. På så sätt värdesätts och skyddas området som en helhetsmiljö vilket även framhävs i motiveringen till beslutet. I byggnaderna 1-3 och 5 får ingrepp i stomme eller rumsindelning inte göras. Dessa tre byggnader tillsammans med arbetarbostaden får sägas vara prioriterade i skyddsföreskrifterna. Industrins maskiner är försedda med föreskrifter om att de "ska bevaras". Utöver det är den fasta inredningen i byggnaderna 1-3 där flera maskiner ingår försedda med att "de ska hållas i brukbart skick och så långt som möjligt integreras med den fortsatta användningen". Den del av torvbanan som ligger inom byggnadsminnets område "ska underhållas med material och metoder som bevarar dess karaktär, utformning och kulturhistoriska värde". Inom det skyddsområde som upprättats får ingen ytterligare bebyggelse uppföras. Bifogat beslutshandlingen finns en fördjupad beskrivning av de objekt som ingår i byggnadsminneskyddet.

FIGUR 2. Denna ritning bifogas byggnadsminnesbeslutet och illustrerar torvströfabrikens område.

3.4 Hästskosömfabriken, Göteborgs kommun

Byggnadsminne sedan: 1986.

Industriell verksamhet: Tillverkning av hästskosöm samt av tvål och kosmetika.

Industriell period: 1875-1960.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring f.d. hästskosömfabriken*, (1986).

Föreningen Göteborgs remfabrik väckte 1984 frågan om att förklara den f.d. hästskosömfabriken som byggnadsminne. Föreningen motiverar ansökan med att hästskosömfabriken ingår i en sammanhängande industrihistorisk miljö kring Mölndalsån där den intilliggande Göteborgs remfabrik 1984 byggnadsminnesförklarats. Ytterligare anses hästskosömfabrikens två byggnader typiska för tidig verkstadsindustri då de består av både trä- och tegelbebyggelse. Ytterligare motiv utgjordes av att hästskosömfabrikens byggnader var de äldsta kvarvarande i Göteborgs kommun med anknytning till verkstadsindustri.

År 1875 startade det brittiska företaget United Horse Shoe and Nail Co Ltd sin tillverkning på platsen. Fabriken, som då hette Globe sömfabrik, tillverkade hästskosöm. Hästskosöm är benämningen på de spikar som fäster hästskon vid hästens hov. Träbyggnaden och tegelbyggnaden som idag utgör hästskosömfabriken uppfördes omkring 1890 respektive 1900. Beslutshandlingen ger ingen information om hur den ursprungliga bebyggelsen såg ut. De båda byggnadernas exteriörer beskrivs i beslutshandlingen samt vad de olika byggnaderna och dess delar innehöll för funktioner. År 1912 övertog ett norskt företag fabriken verksamhet vilket fick till följd att tillverkningen av hästskosömar förflyttades och tvål- och kosmetikatillverkning startade i fabriken. Vid samma tid byggdes tegelhuset till med en våning. Fabrikstillverkningen upphörde i början av 1960-talet.

Motiveringen till byggnadsminnesbeslutet består av de yttranden som Göteborgs historiska museum och Riksantikvarieämbetet gjorde samt ett omdöme från länsstyrelsen i Göteborg och Bohus län. Göteborgs historiska museum anser att hästskosömfabriken är ett typiskt exempel på det sena 1800-talets industrier. De bedömer att hästskosömfabriken är den bäst bevarade anläggningen av sitt slag i Göteborg och att industrin är en del av den större industrihistoriska miljön längsmed Mölndalsån. Fabriken träbyggnad pekas ut som extra värdefull. Riksantikvarieämbetet framhåller i sin motivering att hästskosömfabriken utgör en byggnadstyp som tidigare sällan uppmärksammats av kulturmiljövården.

"Byggnaderna i sig utgör exempel på mindre, oansenliga industrilokaler som varit vanliga på många håll i landet, såväl i mindre orter som i städerna. Denna typ av byggnader har tidigare i ringa utsträckning uppmärksammats av kulturminnesvården och det stora flertalet av dem har rivits eller totalt förändrat utseende."

Utdrag från Riksantikvarieämbetets yttrande, 1985.

Hästskosömfabriken anses relevant att byggnadsminnesskydda då den exteriört är välbevarad, för att den i storlek och utformning är representativ samt ingår i en större samlad industrimiljö av stort värde. Länsstyrelsens motiv överensstämmer med de tidigare omdömena med tillägget att de intilliggande industribyggnaderna och Mölndalsån som kommunikationsled utgör förstärkande värden.

I motiveringen utgör hästskosömfabrikens verksamhets- och byggnadstyp ett kulturhistoriskt värde. Vilka egenskaper som påvisar de nämnda värdena klargörs inte explicit vilket öppnar upp för en tolkning. Av skyddsföreskrifterna klargörs att det är exteriören som besitter dessa värden. Interiören nämns överhuvudtaget inte i skyddsbestämmelserna. Ett upprättande av skyddsområde kring de båda byggnaderna utgör den tredje och sista bestämmelsen. Sedan byggnadsminnesförklaringen har ytterligare en byggnad, en bilhall, uppförts inom skyddsområdet.⁸¹

Framkomna kulturhistoriska värden är att hästskosömfabrikens representerar mindre vanligt förekommande industrier i Sverige från slutet av 1800-talet. Riksantikvarieämbetet anser utöver det att

⁸¹ Länsstyrelsen i Västra Götalands län, (2009), s.74.

hästskosömfabriken besitter ett otvetydigt stort värde för kulturhistorien genom sin utformning och representerade verksamhet.

FIGUR 3,4 & 5. På de tre bilderna ovan syns överst till vänster hästskosömfabriken med skyddsområdet markerat. Till höger syns en aktuell kartbild där tillbyggnaden inom skyddsområdet är markerat. Längst ner syns hästskosömfabriken sedd från Ågatan.

3.5 Göteborgs remfabrik, Göteborgs kommun

Byggnadsminne sedan: 1984.

Industriell verksamhet: Väveri.

Industriell period: 1871-1977.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Göteborgs remfabrik*, (1984).

Föreningen Göteborgs remfabrik ansökte 1981 om att byggnadsminnesförklara Göteborgs remfabrik. Länsstyrelsen i Göteborg och Bohus län dokumenterade därefter fabriken och sammanställde uppgifterna i en rapport. Länsantikvarien utarbetade sedan skyddsbestämmelser för fabriken. Byggnadsminnet Göteborgs remfabrik kom att omfatta fabriksbyggnaden med dess tillhörande maskinpark, ett magasin samt ett garage. Föreningens förslag om att inkludera den fabriken f.d. disponentvilla i byggnadsminnet avslogs då länsstyrelsen ansåg dess skick för dåligt för att byggnadsminnesskyddas.

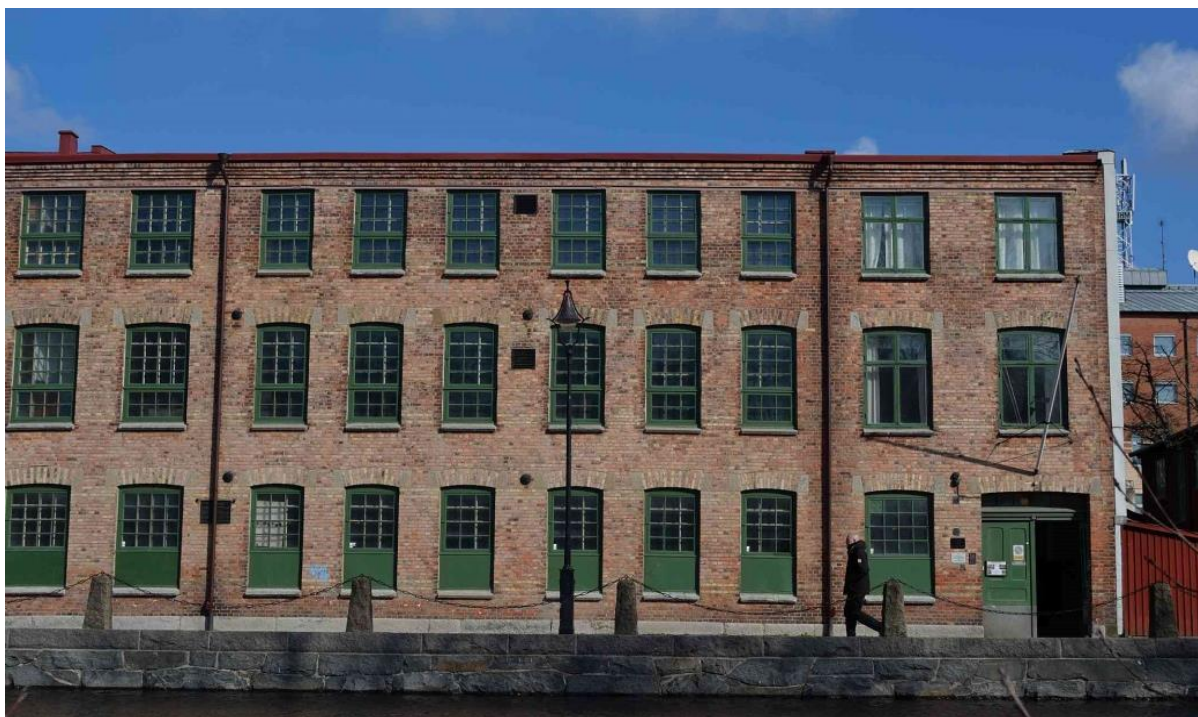
Sambandet mellan disponentvillan och industrin identifieras som kulturhistoriskt värdefullt, men länsstyrelsen ansåg att sambandet tydliggjordes då disponentvillans tomt ingick i skyddsområdet.

Göteborgs remfabrik grundades 1891 för produktion av vävda drivremmar. Då en mindre fabriksbyggnad i trä brann ner år 1900 ersattes den av den tegelbyggnad i tre våningar som idag utgör fabriken. Efter utbyggnad och elektrifiering mellan 1915-1916 har få förändringar skett. Ett garage och ett magasin uppfördes intill fabriken 1918. År 1919 köptes den intilliggande byggnad in som skulle fungera som bostad åt fabriksdisponenten. Den industriella tillverkningen på fabriken upphörde 1977.

Länsstyrelsen i Göteborg och Bohus län anser remfabriken unik i Skandinavien som representant för en textilarbetsplats från 1900-talets början. Remfabriken anses betydelsefull som representant för de industrier som utvecklades längsmed Mölndalsån samt som arbetsplats från början av 1900-talet. Att vävning av textilremmar i mindre skala fortfarande sker, och därmed kan demonstreras, anses mycket väl lämpat ur undervisningssyfte av den industriella utvecklingen.

Då ytterst få förändringar har skett i byggnaden sedan 1910-talet får ingrepp inte göras i byggnadens bärande stomme. Fabriksbyggnadens fasta inredning besitter extra forskrifter då byggnadens fasta inredning inklusive maskiner inte får avlägsnas från de rum och platser där de är placerade. En förteckning med information om maskinerna samt en plankarta över hur maskinernas placering bifogas i beslutshandlingen. Ett skyddsområde kring byggnaderna syftar till att miljöns utseende och karaktär inte ska förvanskas. Skyddsbestämmelserna gör ingen skillnad i exteriört skydd mellan fabriksbyggnaden, garaget och magasinet; *byggnaderna får inte rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.*

Skyddsföreskrifternas fokus är att skydda remfabrikens helhetsmiljö genom identiskt skydd för samtliga byggnader i både exteriör, stomme, maskinpark samt omgivning genom upprättande av skyddsområde. Detta får anses överensstämma med beslutshandlingens uppfattning om remfabrikens ställning i Skandinavisk kontext.

FIGUR 6. Remfabrikens tegelbyggnad uppförd under början av 1900-talet med Mölndalsån och Åvägen i förgrunden.

FIGUR 7. Bilden föreställer remfabrikens intilliggande magasin. Fabrikens lägre garagebyggnad med grön port skymtas till vänster om magasinet.

3.6 Forsviks bruk, Karlsborgs kommun

Byggnadsminne sedan: 2005.

Industriell verksamhet: Mekanisk verkstad, gjuteri, sågverk, träsliperi, järnbruk.

Industriell period: medeltid-1977.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Forsviks bruk*, (2005).

År 1990 inkom till länsstyrelsen i Skaraborgs län ansökan om att byggnadsminnesförklara Forsviks bruk. Initiativet väcktes av arbetsgruppen knuten till bevarandet av Forsviks bruk, men den formella ansökan utfördes av Skaraborgs länsmuseum. Upprustningen av bruksområdet kring Forsvik hade då pågått i flera år och arbetet kom att finansieras främst genom bidrag från Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen och Länsarbetsnämnden. Länsstyrelsen ställde som krav att Forsviks bruk skulle byggnadsminnesförklaras som ett villkor för ytterligare finansiering av upprustningen.

I historiska källor från 1300-talet nämns förindustriell tillverkning vid platsen för Forsviks bruk. Därmed anses Forsvik utgöra en av Sveriges äldsta kända industriplatser. Från mitten av 1400-talet finns uppgifter om att Forsviks kvarn skänktes till Vadstena kloster. Även den första skriftligt belagda vattensågen och vattendrivna hammaren kan knytas hit från mitten av 1400-talet. Forsviks industriella verksamhet har en historisk kontinuitet med storhetstider under 1600-talet och 1800-talets slut. Från och med slutet av första världskriget minskade den industriella verksamheten och brukets byggnader började förfalla allteftersom de togs ur bruk.

Byggnadsminnesbeslutet motiveras genom att de bevarade byggnaderna speglar det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets industriella utveckling. Forsviks kontinuitet som industriplats motiverar ytterligare ett byggnadsminnesskydd. Industrins placering intill Forsviks ström visar tydligt på vattenkraftens betydelse, både från industrialismens början till dagens vattenkraftsproduktion. Bruket har ett representativt värde då det åskådliggör de strukturomvandlingar som skedde i Sverige när järnbruk utvecklades till mekaniska verkstäder, träsliperier och gjuterier. Länsstyrelsen Västra Götalands län anser att den rikt sammansatta industrimiljön är mycket väl bevarad, liksom även bruksmiljön i sin helhet. Forsviks bruk innehar ett unikt kulturhistoriskt värde genom det timrade sliperiet och dess kalorifär från 1877. Gjuteriet med dess bevarade modellsamling pekas ut som högt industrihistoriskt värdefullt tillsammans med sliperiet och kalorifären.

Med anledning av att den industriella verksamheten kring samhället Forsvik varit omfattande har prioriteringar av vad som bör, och kanske även kan, byggnadsminnesskyddas varit nödvändiga. I beslutshandlingens skyddsbestämmelser singår 18 byggnader av vilka ingen får "*rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras*". I byggnaderna 1-15 får ingrepp inte göras i stomme

eller rumsindelning. Äldre fastinredning får inte målas om eller övertäckas⁸² Genom att interiören och brukets maskiner är upptagna i skyddsföreskrifterna värdesätts Forsviks bruk som helhetsmiljö. Bifogat beslutshandlingen finns en fördjupad beskrivning av objekten som ingår i byggnadsminneskyddet liknande de för Ryttares torvströfabrik.

3.7 Edets benstamp och kvarn, Karlsborgs kommun

Byggnadsminne sedan: 1997.

Industriell verksamhet: Benstamp, kvarn, sågverk.

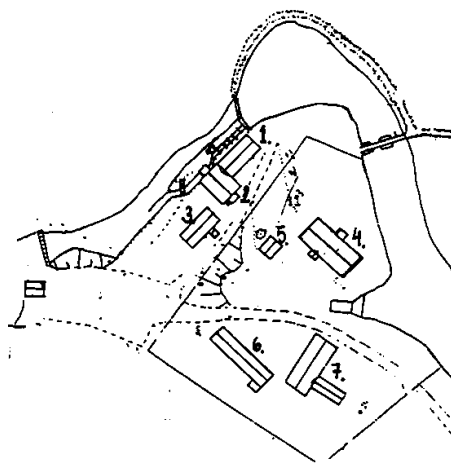
Industriell period: 1865-1960.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Edets benstamp och kvarn*, (1997).

År 1997 väckte länsstyrelsen i Skaraborgs län frågan om att byggnadsminnesförklara Edets benstamp och kvarn. Tidigare hade platsen i flera inventeringar förklarats kulturhistoriskt intressant samt genomgått en längre tids upprustning. Byggnadsminnesförklaringen av Edets benstamp och kvarn var ett villkor från Länsstyrelsens sida för att ytterligare ekonomiska medel skulle betalas ut för upprustningen.

Edets benstamp och kvarn ligger i nära anslutning till Edsforsen och ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Sedan medeltiden har vattenkraften från Edsforsen används för drivning av kvarnar. 1811 köptes Edets kvarn och enbladiga såg av Göta kanalbolag och platsen fick en viktig betydelse för byggandet av Göta kanal. 1865 anlades benstampen som användes för att krossa och mala djurben till benmjöl. Mjölet användes i sin tur som gödsel och foder. Sammanbyggt med stampen finns idag en mjölkvarn från 1916 med ett välbevarat maskineri. Maskinhuset användes för att driva det tidigare sågverket med elektricitet. Mangårdsbyggnaden uppfördes omkring 1811 och byggdes till kring år 1920. Byggnaden har huvudsakligen använts som tjänste- och arbetarbostad och har två ekonomibyggnader samt en visthusbod i nära anslutning. Flera ytterligare byggnader har enligt dokumentation funnits på platsen.⁸³

Motiv till byggnadsminnesbeslutet är att Edets benstamp och kvarn som helhet utgör en differentierad bebyggelse och verkstadsmiljö. Området visar på småindustrins betydelse på landsbyggen under slutet av 1800- och början av 1900-talet. Benstampen från 1865 är länets enda bevarade benstamp. Mjölkvärnen har en komplett och väl bevarad förmalningsutrusning. Området har spelat och spelar än idag en viktig roll för Göta kanal då vattenflödet till kanalens Västra Götalands-del regleras här samt att virket för kanalbolagets byggnader och slussar en gång hämtades härifrån.

FIGUR 8. Ritning över byggnaderna som ingår i byggnadsminnet Edets benstamp och kvarn.

⁸² Vägg- och takpanel, dörrar och dylikt

⁸³ Ladugård, brygghus, ett kombinerat vagns-och vedbod.

Benstampen från 1865 har ett kulturhistoriskt värde genom sin interiör och att den fortfarande kan demonstreras vid visningar. Mjöl kvarnens maskineri pekats ut som kulturhistoriskt värdefullt tillsammans med manbyggnadens interiör. Samtliga beskrivna byggnader i beslutet skyddas genom förbud mot rivning, flyttning och exteriör förändring. Alla byggnader utan en ekonomibygnad skyddas i stomme, rumsindelning och loft. Den tredje skyddsbestämmelsen reglerar icke tillåtna ingrepp i maskiner och fast inredning i byggnaderna 1,2,4,5,6,7. I de delar som nämns får ingrepp inte göras. Därigenom pekats de delar i helheten ut som anses särskilt bevarandevärda.

3.8 Rydals industri, Marks kommun

Byggnadsminne sedan: 1991.

Industriell verksamhet: Spinneri, kraftverk.

Industriell period: 1854-1884.⁸⁴

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Rydals industri*, (1991).

Det var Kinna hembygdsförening som 1982 väckte frågan om att byggnadsminnesförklara Rydals spinneri tillsammans med dess arbetarbostäder. I ett senare tillägg adderade hembygdsföreningen den f.d. disponentvillan och kraftverket till byggnadsminnesansökan. När frågan gick på remiss från länsstyrelsen i Älvsborgs län framkom att arbetarbostäderna var kulturhistoriskt värdefulla. Bostäderna ansågs dock inte i tillräckligt hög grad uppfylla den dåvarande byggnadsminneslagens stränga krav på att vara "synnerligen märkliga". Resterande byggnader kom att ingå i byggnadsminnesförklaringen som skedde 1991.

Rydals manufaktur AB grundades 1853 och året efter startade den industriella produktionen. Från industrin byggdes samhället Rydal upp med arbetarbebyggelse, skola och egnahemsbostäder. I beslutshandlingen presenteras dock inte den verksamhet som funnits inom industrin. Byggnadsminnets byggnader presenteras enskilt i en bilaga till byggnadsminnesbeslutet. I beskrivningarna ligger fokus på byggnadernas exteriör och byggnadernas utseende, material samt gjorda exteriöra förändringar.

Motiveringen av byggnadsminnesbeslutet består av korta redogörelser för vad de olika remissinstanserna anser om byggnadsminnesförslaget. Redogörelsen avslutas med att Länsstyrelsen presenterar vilka byggnader som de bedömer tillräckligt synnerligen märkliga för att byggnadsminnesförklaras.

I den bilaga som redogör för framtida underhållsåtgärder av Rydals industri pekats viktiga kulturhistoriska värden ut. Bland annat anges att den gamla fabriken skiftande material "*ger en god pedagogisk bild av byggnadsdelarnas olika ålder och sammanhang*". Det anses viktigt att bevara variationen av material och dess avgränsningar till varandra då de skiftande materialen ger "*information om byggnadens historiska förändringar*". Inga specifika kulturhistoriska värden påpekas angående den f.d. disponentvillan eller kraftverket.

Skyddsbestämmelserna i beslutshandlingen är generellt formulerade och föreskriver att inga av de markerade byggnaderna på den bifogade plankartan får rivras, flyttas eller på annat sätt förändras. Av kartan framkommer att antalet enskilda byggnadskroppar som omfattas av byggnadsminneskyddet är fler än de tre som beskrivits i beslutshandlingen. På kartan finns de byggnader som inte tillhör byggnadsminnet men som ändå är placerade inom skyddsområdet. Dessa byggnader saknar beskrivning samt motivering till varför de inte omfattas av byggnadsminnesbeslutet. Den tredje skyddsbestämmelsen säger att fasadbeklädnaden ska visas extra hänsyn tillsammans med befintliga dörrar och fönster.

84 Collins, Tina (2010), s. 19.

3.9 Förläggargården Källäng, Marks kommun

Byggnadsminne sedan: 1978.

Industriell verksamhet: mejeri, väveri, magasinering.

Industriell period: 1840-tal –1900-talets början.

Källa: *Byggnadsminnesförklaring Förläggargården Källäng, (1978).*

Beslutshandlingen för byggnadsminnesförklaringen anger inte vem eller varför frågan om byggnadsminnesförklaring uppkommit. Förläggargården Källäng omfattas av en mangårdsbyggnad, en mejeribyggning, en ladugård, ett magasin, ett vagnslider och en källare. Uppgifter om att ytterligare byggnader tidigare funnits på platsen finns inte. Vävningen i mangårdsbyggnaden skedde kontinuerligt fram till början av 1900-talet och utgjorde Örby sockens första industribyggnad.

Gårdens byggnader beskrivs kortfattat genom en redogörelse över tiden för uppförandet, befintliga byggnadsmaterial, fotografi samt arkitektonisk beskrivning. Ett extra fokus läggs vid mangårdsbyggnaden som beskrivs som en salsbyggnad tillhörande empirens träpanelsarkitektur. Genom beskrivningen placeras byggnaden in i ett arkitektoniskt sammanhang.

Beslutshandlingen får anses ingå i kategorin standardiserade byggnadsminnesbeslut. Motiveringen lyder: "Byggnaderna på Förläggargården Källäng bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick och är med hänsyn därtill att anse såsom synnerligen märkliga". De kulturhistoriska värdena presenteras i bilagan till beslutshandlingen. Gårdsanläggningen beskrivs som utmärkande för områdets högre ståndsmiljöer. Vad som definieras som "området" framkommer dock inte i beslutshandlingen. Mangårdsbyggnaden beskrivs som exteriört och interiört intakt bevarad. Gårdens samtliga byggnader skyddas från rivning och förflyttning samt exteriör förändring. Mangårdsbyggnaden är den enda där även interiören värderas och skyddas. Där pekas rumsindelning och äldre fast inredning ut som värdefull och bevarandevärd.⁸⁵

3.10 Krokslätts fabriker, Mölndals kommun

Byggnadsminne sedan: 1991.

Industriell verksamhet: väveri, spinneri.

Industriell period: 1870-1970-talet.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Krokslätts fabriker, (1991).*

År 1981 inkom en ansökan till länsstyrelsen i Göteborg och Bohus län om att byggnadsminnesförklara Krokslätts fabriker. Vem som initierade ansökan framgår inte av beslutshandlingen. Oberoende av ansökan hade Bohus museum färdigställt en besiktning där Krokslätts fabrikers kulturhistoriska värden konstaterats. Krokslätts fabriker förklarades som byggnadsminne 1991.

Krokslätts fabriker består av ett tiotal byggnader uppförda i 1-4 våningars höjd. Fabriken är en av flera textilindustrier som under 1800-talet etablerade sig i och omkring Göteborg. Det fuktiga klimatet och Mölndalsåns rikliga vattenmängd gynnade etablerandet av textilindustrier omkring Göteborg. Under 1870-talet började industriområdet kring Krokslätts fabriker uppföras. I början av 1900-talet byggdes området ut med kontor, fler väverier och spinneri. Ytterligare tillbyggnader och sammanslagningar med flera industrier skedde under första halvan av 1900-talet. Under slutet av 1960-talet började textiltgrenen vid industrin att avvecklas. På 1980-talet byggdes fabriken delvis om för att fungera som "kontorscentrum" vilket utgör den nutida användningen av fabrikerna.

Byggnadsminnesbeslutet motiveras genom att Krokslätts fabriker är välbevarade och kulturhistoriskt betydelsefulla genom att de speglar textilindustrins ekonomiska betydelse för Göteborg. Det f.d. spinneriets tombyggnad pekas ut som karaktäristisk i en miljö inspirerad av engelska förebilder. Länsstyrelsen anser att områdets byggnader rymmer en provkarta över utvecklingen av industribyggande. Från konstruktioner i trä till pelare i gjutjärn, balkar i järn och takkonstruktioner i betong.

⁸⁵ Golv, dörrfoder, fönsterfoder, listverk, spiskomplex samt äldre tapeter.

Områdesbeskrivningen av Krokslätts fabriker fokuserar i hög grad på området och dess representation av textilindustrin. Synen på Krokslätts fabriker som helhetsmiljö framkommer även i skyddsbestämmelserna genom upprättandet av ett skyddsområde. Samtliga byggnader förutom två inom skyddsområdet är föreskrivna exteriört skydd. Vilka de två byggnaderna är framkommer inte av beslutshandlingen då de inte omtalas. Samtliga exteriört skyddade byggnader inom skyddsområdet ska underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhållsarbeten ska utföras så att de kulturhistoriska värdena i miljön inte minskar.

FIGUR 9. Krokslätts fabriker utgör idag ett "kontorscentrum" vilket medfört att området flitigt används.

3.11 Horns tegelbruk, Skövde kommun

Byggnadsminne sedan: 1996.

Industriell verksamhet: tegelbruk.

Industriell period: mitten 1800-tal – 1970.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Horns tegelbruk*, (1996).

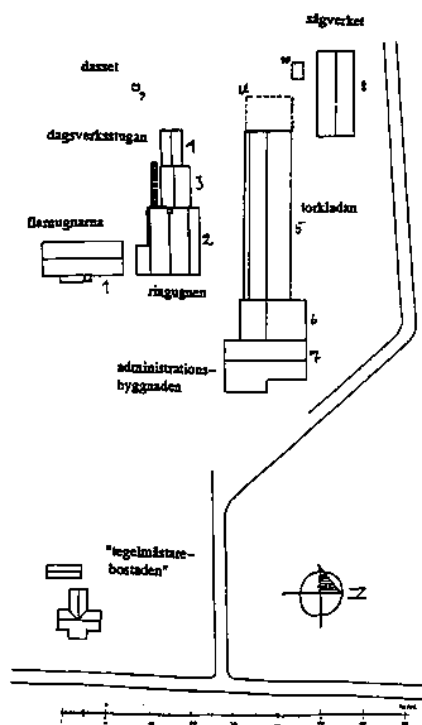
Då Horns tegelbruk byggnadsminnesförklarades 1996 föranleddes det av en inventering genomförd av Riksantikvarieämbetet där ett bevarandevärde identifierades. Då en upprustning av tegelbruket skedde med hjälp av ekonomiska medel från Länsstyrelsen i Skaraborgs län ställdes kravet på att tegelbruket även skulle byggnadsminnesförklaras. Länsstyrelsen väckte formellt frågan om byggnadsminnesförklaring 1995.

Tegeltillverkningen vid Horns tegelbruk startade i liten skala under mitten av 1800-talet. Tegel brändes i fältugnar, vilket innebar att ugnarna uppfördes på nytt vid varje bränning. Råmaterialet hämtades från lertäckten intill bruket. I början av 1900-talet uppfördes den första permanenta ugnen, en flamugn. Från början var det tak- och murtegel som tillverkades. Omkring 1919 startades även tillverkning av dräneringsrör som kom att bli den dominerande produkten från 1950 fram till nedläggningen på 1970-talet. En småskalig produktion av handslaget tegel sker fortfarande vid bruket.

Byggnadsminnesförklaringen av Horns tegelbruk motiveras genom att bruket är ett av de bäst bevarade i Sverige och ett av de första som industrialiserades i landet. Bruket representerar en småskalig industri som varit både vanlig i länet och inom riket som helhet. Brukets byggnader är i stort sett intakta och påvisar den industriella utvecklingen under 1900-talet. I motivtexten framkommer att Horns tegelbruk innehar ett högt teknik- och industrihistoriskt värde. Genom sina bevarade byggnader och genom att produktionsprocessen kan åskådliggöras utgör Horns tegelbruk en industrihisto-

risk kunskapskälla. Då produktion i liten skala fortfarande sker anser länsstyrelsen i Skaraborgs län att bruket besitter ett pedagogiskt värde.

I skyddsbestämmelserna görs en uppdelning där sex av totalt tolv byggnader på området skyddas genom byggnadsminnesförklaringen. Skyddet omfattar de byggnader som utgör produktionslokaler, byggnaderna 1-6. De resterande byggnaderna skyddas delvis genom att de ingår i skyddsområdet där ytterligare bebyggelse inte får uppföras. Då motiv till den värdering och det urval som gjorts saknas blir byggnadsminneshandlingen svår att i framtiden tolka.

FIGUR 10. Ritning över området som utgör Horns tegelbruk med numrering av byggnaderna.

3.12 Sillsalteriet Sibirien, Strömstads kommun

Byggnadsminne sedan: 1985.

Industriell verksamhet: Sillsalteri.

Industriell period: 1890-(1897).

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Sillsalteriet Sibirien*, (1985).

Sillsalteriet Sibirien byggnadsminnesförklarades 1985. Dessförinnan hade Kosters hembygdsförening med hjälp av bidrag från Riksantikvarieämbetet rustat upp byggnaden. För utbetalning av det ekonomiska medlet krävde länsstyrelsen en byggnadsminnesförklaring samt att åtgärderna genomfördes enligt deras godkännande. Då det f.d. sillsalteriet 1985 togs i bruk efter upprustningen använde hembyggdföreningen byggnaden som café och försäljningslokal. Även studierum och museum över sillsalteriverksamheten inryms i det f.d. sillsalteriet.

Byggnadsminnet omfattar en enskild byggnad som ursprungligen låg på Hamneholmen på Sydkoster. Byggnaden uppfördes 1890 som sillsalteribyggnad under 1800-talets sillperiod. Redan sju år senare tvingades industrin att lägga ner till följd av den allt sämre tillgången på sill. Den f.d. sillsalteribyggnaden användes efteråt som magasin inom fiskeriverksamheten. År 1918 plockades byggnaden ner och flyttades till Långegärde, vid sundet mellan Kosteröarna, där den på sommaren användes för saltning av makrill. Byggnaden har efter det nyttjats som fiskeredskapsförråd samt för kontorsändamål.

Motivet till byggnadsminnesförklaringen är att sillsalteriet Sibirien är ett av få bevarade sillsalterier från 1800-talets stora sillfiskeperiod. Byggnaden har efter sillperiodens slut hyst flera verksamheter med anknytning till fiske. Sillsalteriet Sibirien har en lokal förankring och betydelse för bygden. Genom motiveringen och skyddsbestämmelserna framkommer att de kulturhistoriska värdena finns i byggnadens exteriör. Även kontors- och bostadsrummet är av extra högt bevarandevärde.

Byggnadsminnets skyddsbestämmelser omfattar byggnadens exteriör som inte får rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras. I en bestämd invändig del, kontors och bostadsrummet, får ingrepp inte göras i bärande stomme eller inredning. Byggnaden ska i övrigt underhållas så att den inte förfaller. Vård- och underhållsåtgärder ska utföras så att det kulturhistoriska värdet inte minskar

3.13 Florön, Tanums kommun

Byggnadsminne sedan: 1994.

Industriell verksamhet: Sillsalteri.

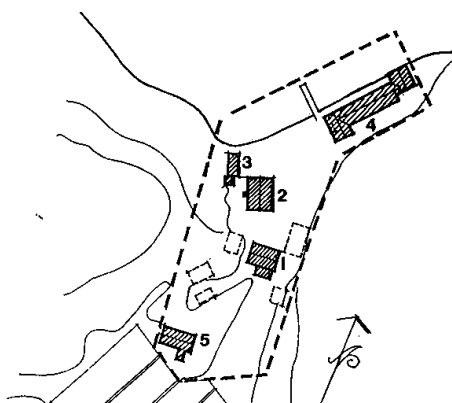
Industriell period: ≈1884-1898.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Florön*, (1994).

Byggnadsminnet Florön består av ett värdshus, ett sjökaptenshus, två magasin och en lada. I beslutshandlingen ges ingen redogörelse för vem som väckte frågan om byggnadsminnesförklaring. Vid 1830-talets slut startade Abela Johansson ett värdshus i en nyligen uppförd byggnad på Florön i Bohus skärgård. Vårdshuset var välbesökt då Florön låg nära en rikligt trafikerad farled och var en viktig rastplats och trafikknutpunkt för många till sjöss. Sedermera utvecklades verksamheten på ön till att även omfatta ett rederi och ett sillsalteri. Under slutet av 1800-talet drabbades verksamheterna på ön av flera missöden. Vårdshusets serveringstillstånd drogs in, sillstimmens omfattning minskade och en av rederiets briggar gick på grund. År 1898 gick verksamheterna på ön i konkurs. År 1931 tog Nils Silfversköld över ägarskapet av ön och ett upprustningsarbete av byggnaderna påbörjades. De byggnader som omfattas av byggnadsminnesskyddet är värdshuset från 1830-talet (1), ett sjökaptenshus (2), ett förrådsmagasin (3), ett magasin där sillen saltades (4) och en lada (5).

I motiveringen av byggnadsminnesbeslutet sätts Florön in i ett sammanhang tillsammans med flera andra av Bohusläns öar. Tillsammans vittnar öarna om fiskets uppsving under 1800-talet. "Tillsammans med den karga naturen formas något mycket speciellt – något som vi gärna förknippar med Bohuslän". Både motivet och de kulturhistoriska värdena för Floröns byggnader är vaga. Vad som framgår är att Florön tillsammans med sina byggnader och natur skapar en önskvärd bild av Bohuslän och representerar fiskets uppsving på 1800-talet.

Samtliga byggnaders exteriör regleras genom skyddsbestämmelserna vilket innebär att de inte får rivas, flyttas, byggas om eller i övrigt förändras. I värdshuset, kaptenshuset och förrådsmagasinet får ingrepp inte göras i stomme eller rumsindelning. Vårdshusets fasta inredning är i vissa rum ytterligare skyddat. Ett skyddsområde reglerar den omkringliggande miljön.

FIGUR11. Ritning över bebyggelsen på Florön som bifogas byggnadsminnesbeslutet.

3.14 Kiddön, Tanums kommun.

Byggnadsminne sedan: 1998.

Industriell verksamhet: Varufrakt, sillsalteri.

Industriell period: ≈1823-1955.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Kiddön*, (1998).

Länsstyrelsen i Göteborg och Bohus län föreslog på eget initiativ att fastigheterna Kanebo 1:3, 1:16, 1:17 och 1:107 på Kiddön skulle byggnadsminnesförklaras. Tidigare hade Bohusläns museum under flera år dokumenterat Kiddöns bebyggelse.

Den första dokumenterat bofasta personen på Kiddön var skepparen Ingel Axelsson som förvärvade ön 1823. Köpet var strategiskt då tillgången till färskvatten, bra bete och en god naturhamn erbjöds på ön. Då invånarantalet på ön var som störst, omkring år 1900, beboddes Kiddön av omkring 20 personer. Öns närhet till farleden gjorde att det började fraktas kullersten längs Öresundskusten från Kiddön. Under det sena 1800-talets sillperiod fraktades mycket sill härifrån till Väneren och ostkusten. Då tillgången på sill minskade började invånarna på ön att frakta trävaror från Norrland till Tyskland samt tegel från Fredriksstad till Göteborg. Varufrakten lades ner omkring 1955.

Kiddön har en nästintill intakt och komplett bebyggelse vilket motiverar byggnadsminnesförklaringen. Byggnaderna visar tydligt på villkoren för invånarna som levde av jordbruk, fiske och frakt. Verksamheterna avspeglar sig i bebyggelsen som exteriört är mycket väl bevarad och delvis interiört oförändrad. *"Husen ligger och trycker vid klipporna med havet som närmaste granne. Miljön upplevs som genuin och helgjuten"*.

Bebyggelsen anses både besitta historiskt värde och ett autenticitetsvärde. Det då bebyggelsen speglar öns historiska verksamhet samt är utvändigt och delvis invändigt välbevarad. Samtliga byggnader på ön omfattas av samma generella skydd om att ingen byggnad får rivas, byggas om eller på annat sätt förändras. Färgsättningen på byggnaderna får inte ändras inte heller får ingrepp göras i byggnadernas stomme, bärande delar eller inredning. I en bilaga till beslutshandlingen ges mer ingående information om de skyddade byggnaderna. I bilagan redogörs bland annat för byggnadernas skyddade inredning och även de material och färgsättningar som regleras i skyddsbestämmelserna.

3.15 Kungslena Bosgården, Tidaholms kommun

Byggnadsminne sedan: 1992.

Industriell verksamhet: mejeri.

Industriell period: okänd.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Kungslena Bosgården*, (1992).

Kungslena Bosgårds huvudbyggnad med sina flyglar blev statligt byggnadsminne år 1935. Då ägaren till gården, Domänverket, önskade sälja gården på 1990-talet övergick lagskyddet till Kulturmiljölagen.⁸⁶ Kungslena Bosgård blev enskilt byggnadsminne 1992. Platsen intill Kungslena kyrkan där Kungslena Bosgården idag står har anor tillbaka till 1200-talet då riksmarsken Torgil Knutsson hade sin folkungaborg på platsen. Kända personer och släkter, såsom biskopen i Linköping, ätten Stenbeck, översten för Skaraborgs regemente har ägt och levt på gården.

Bottenvåningen i den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes mellan år 1731-32 av sten från ruinen av Torgil Knutssons 1200-talsborg. År 1762 inleddes uppförandet av gårdens andra våning. Denna gång användes tegel som byggmaterial. Invändigt är planlösningen i stora delar intakt liksom stora delar av den fasta inredningen. De båda timrade och panelklädda flygelbyggnaderna uppfördes omkring 1780, sedan de förra flyglarna brunnit ner. Den norra flygeln har i hög grad bevarat sin fasta inredning medan den södra är kraftigt omgjord. På västra delen av gårdsplanen finns flera av gårdens

⁸⁶ SFS 1988:950 Kulturmiljölag, 3 kap. 1 §, 3 kap. 7 §.

ekonomibyggnader bevarade, bl.a. två visthusbodnar, stall samt vagnsbod från slutet 1700 och början av 1800-talet.

Någon tydlig motivering till varför Kungslena Bosgården byggnadsminnesförklarats går inte att finna, varken i beslutshandlingen från 1935 eller 1992. I skyddsföreskrifterna från 1992 är det endast huvudbyggnaden med dess flyglar som inbegrips i byggnadsminnet. De omkringliggande ekonomi- byggnaderna omfattas av det upprättade skyddsområdet som ska hållas i ett sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. Tapeten i huvudbyggnadens stora sal nämns i en egen skyddsföreskrift. Denna tapet nämns ingen annanstans och det är därför svårt att veta hur den ser ut, varför den är värdefull och framför allt hur dess kulturhistoriska värde i framtiden ska upprätthållas. Huvudbyggnaden med sina flyglar får inte rivas, flyttas, eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras. I huvudbyggnaden och i den norra flygeln får ingrepp inte göras i bärande stomme, rumsindelning och äldre fast inredning. I det skyddsområde som upprättats ingår flera ytterligare byggnader. Inom skyddsområdet ska uppförande, placering och utformning av nya byggnader eller väsentliga ändringar av befintliga byggnader godkännas av ansvarig länsstyrelse.

3.16 Kålhuvudet, Tjörns kommun.

Byggnadsminne sedan: 1992.

Industriell verksamhet: trankokeri, sillsalteri.

Industriell period: 1780≈1809.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Kålhuvudet*, (1992).

Vem som väckte frågan om byggnadsminnesförklaring av Kålhuvudet på Tjörn framkommer inte av beslutshandlingen. På ön Kålhuvudet uppfördes 1780 ett trankokeri och snart därefter även ett sillsalteri. Verksamheterna möjliggjordes tack vare 1700-talets sillperiod. Då tillgången på sill minskade i början av 1800-talet användes anläggningen som handelshus och krog. Sedan slutet av 1800-talet har byggnaderna använts som privat sommarbostad. Bevarat från byggnadernas industriella användning finns trankokeriets mangårdsbyggnad, trankokeriet och en grumsdamm.⁸⁷ Mangårdsbyggnaden uppfördes omkring 1784 och har en tillbyggnad från 1814. Byggnaden är välbevarad både exteriört och invändigt och har enligt beslutshandlingen intressanta inredningsdetaljer, vilka inte presenteras närmre. Trankokeribyggnaden från 1780-talet har sin stomme och exteriör bevarade. Grumsdammen är till stor del bevarad.

Byggnadsminnesförklaringens motiv är att Kålhuvudets bebyggelse till stora delar är bevarad och utgör en av få bevarade miljöer från 1700-talets sillperiod. En värdefull helhetsmiljö skapas då både boningshus, trankokeri och grumsdammen är bevarade. Kålhuvudet ger en god inblick i hur trankokerianläggningen var uppbyggd och en vittnesbörd över 1700-talets sillperiod. Miljön som en helhet pekas ut som det högsta kulturhistoriska värdet, likaså det unika i den bevarade miljön.

Enligt skyddsbestämmelserna får ingen av öns byggnader rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om. Byggnadernas interiör skyddas delvis genom att sådana åtgärder som medför ingrepp i byggnadernas stomme, rumsindelning eller fast inredning inte får göras.⁸⁸ Grumsdammen och andra murr- ester får inte tas bort eller på annat sätt ändras.

⁸⁷ En damm dit avfall från trankokningen deponerades efter förbud att dumpa det i havet, informationen, källa: bohusgillet.se.

⁸⁸ Dörrar, , dörrfoder, fönster, fönsteromfattningar, tak- och golvlistor, golv och kakelugnar.

3.17 Svenneby Säteri, Töreboda kommun

Byggnadsminne sedan: 1978

Industriell verksamhet: mejeri

Industriell period: 1709-okänt

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Svenneby säteri*, (1978)

I beslutshandlingen för byggnadsminnesförklaringen av Svenneby säteri framkommer inte hur initiativet till byggnadsminnesförklaringen skedde. Huvudbyggnaden på säteriet uppfördes 1758 av byggherren och sedermera landshövdingen i Skaraborgs län, Adam Otto Lagerberg. Byggnaden har tre flyglar, som är placerade öppet i landskapet på krönet av en höjd enligt karolinsk tradition. En allé leder besökaren till och från säteriet. Objektsbeskrivningen av säteriet fokuserar på då säteriet uppfördes. Ingen beskrivning sker av byggnaden eller platsen vare sig före eller efter säteriets uppförande. Motivet till byggnadsminnesförklaringen är standardmotiveringen, Svenneby säteri *”bevarar egenarten hos gångna tiders byggnadsskick”*. Utifrån beslutshandlingen är det svårt att veta vad som är av kulturhistoriskt intresse. Säteriets huvudbyggnad med sina flyglar regleras av skyddsföreskrifterna på ett likartat sätt. Byggnaderna får inte utan länsstyrelsens tillstånd flyttas, rivs eller förändras. Invändiga förändringar i rumsindelning eller andra större ingrepp ska godkännas av länsstyrelsen. Byggnaderna ska underhållas på ett sådant sätt att dess utseende och karaktär inte förvanskas.

3.18 Slädene storegård, Vara kommun

Byggnadsminne sedan: 1995.

Industriproduktion: Mejeri.

Industriell period: Okänt.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Slädene storegård*, (1995).

År 1935 förklarades Slädene storegård som statligt byggnadsminne. Då det såldes 1995 från staten till företaget Assi domän AB blev den enskilt byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen.⁸⁹ Slädene storegård har anor från medeltiden då biskopen i Skara Brynolf Algotsson bebodde gården omkring 1298. Ytterligare kända ägare har varit Magnus Gabriel De la Gardie och släkten Natt och Dag. Gården har fram till 1872 varit översteboställe för Väst-göta-Dals regemente.

Slädene storegård är uppförd 1737 efter ritningar av B E Carlberg. Gården består av en vitkalkad huvudbyggnad i en vånings höjd med brutet skiffertak. På gården finns även en locklistpanelad flygelbyggnad med valmat tegeltak som tidigare använts som köksflygel och bryggghus. Inom byggnadsminnets skyddsområde finns ett tidigare mejeri uppfört under 1920-talet med locklistpanel och plåtavtäckt sadeltak. Utöver beskrivna byggnader finns även ett magasin, en verkstadsbyggnad, en ladugård och en loge.

Samtliga byggnader tillägnas ett eget stycke i beslutshandlingen. Gårdens byggnader ska underhållas så att de inte förfaller och med material och metoder så att de kulturhistoriska värdena inte minskar. Huvudbyggnaden och den f.d. köksflygen är skyddade mot rivning och förändring både invändigt och utvändigt.

Gårdens huvudbyggnad pekas ut som att i viss utsträckning överensstämmer med 1732 års typritning för översteboställen vilket tolkas som ett utpekande av ett arkitekturhistoriskt värde. Huvudbyggnaden och flygelbyggnaden anses ha ett högre kulturhistoriskt värde än övriga då de skyddas både utvändigt och i stomme, rumsindelning och fast inredning.⁹⁰ Även fast inredning som avlägsnats men fortfarande förvaras på gården ska bevaras enligt skyddsbestämmelserna.

Motivet till byggnadsminnesförklaringen av Slädene storegård framgår inte tydligt. Det går att se flera motiv till varför Slädene storegård är byggnadsminne; dess höga ålder, dess personhistoriska värde och byggnadernas arkitektoniska värde. En konflikt mellan de olika bevarandemotiven är möjlig i de situationer då olika kulturhistoriska värden står mot varandra.

⁸⁹ SFS 1988:950 Kulturmiljölagen, 3 kap. 1 §, 3 kap. 7 §.

⁹⁰ Kakelugn, paneler, spegeldörrar och listverk.

3.19 Onsjö stenhus, Vänersborg0s kommun

Byggnadsminne sedan: 1994.

Industriproduktion: Slakteri.

Industriell period: Okänd.

Källa: BBR, *Byggnadsminnesförklaring Onsjö stenhus*, (1994).

År 1988 ansökte Älvsborgs länsmuseum om att byggnadsminnesförklara Onsjö stenhus tillsammans med det intilliggande slakthuset och uthuset. Samtidigt som ansökan inkom genomfördes en renovering av byggnaderna där Älvsborgs Länsmuseum genomförde en antikvarisk utredning. Museets utredning ledde fram till att en byggnadsminnesansökan utformades.

Onsjö stenhus uppfördes 1788 och omfattar förutom stenhuset en slaktbod, ett avträde och ett höns hus. Onsjö gårds huvudbyggnad brann ner 1982. Byggnadsminnet omfattar således endast de kvarvarande komplementbyggnaderna. Slaktboden är uppförd i tegel av Holländskt format, tillverkade vid Brinkebergs tegelbruk, avsett för slussarna vid Karls grav, Göta kanal. Onsjö stenhus är en byggnad i tuktad gråsten med gavelrösten i tegel. Byggnadens ursprungliga användning går inte att utläsa genom beslutshandlingen. I en inventering från 2007 som återfinns i bebyggelseregistret beskrivs byggnaden som köksflygel till den nedbrunna gården. Avträdet och höns huset är av okänd ålder men har båda tillhört gården sedan 1773-1774. Gården uppfördes av Wilhelm Hajj som deltog vid uppförandet av slussarna vid Karls grav.

Att gården kan kopplas samman med bygget av Göta kanal kan troligen ha utgjort ett kulturhistoriskt värde som motiverade bevarandet. Gårdens byggnader anses av Länsstyrelsen som synnerligen märkliga. Byggnaderna är välbevarade och goda representanter för det sena 1700-talets enklare högre ståndsstil.

Byggnaderna får inte rivas, flyttas eller på annat sätt förändras. I "huvudbyggnaden", troligen åsyftas köksflygeln, får ingrepp inte göras i stommen eller bärande delar. Vård och underhållsarbete ska utföras på ett sådant sätt att byggnadernas kulturhistoriska värde inte minskar. Inom det skyddsområde som upprättats ska skötsel ske på ett sådant sätt att byggnadernas utseende och karaktär inte förvanskas.

4. RESULTAT

Den genomförda undersökningen visar att byggnadsminnena som undersökts inte är en homogen grupp. De undersökta byggnadsminnenas industriella användning utgör i flera fall enbart en av flera tidigare användningar. Byggnadsminnenas relation till industriell produktion skiljer sig åt och är ibland inte i fokus i byggnadsminnesbeslutet. Åldern på de undersökta byggnaderna och miljöerna sträcker sig från fragment av medeltiden till byggnader uppförda under mitten av 1900-talet. De näringsgrenar som är bäst representerade i undersökningen är livsmedelsindustrin med sex byggnadsminnen samt fiskerinäringen och textilindustrin med tre byggnadsminnen vardera.

Målet med undersökningen var att presentera vilken typ av industrihistoria som skyddas genom Kulturmiljölagens byggnadsminnesskydd i Västra Götalands län. Undersökningen har visat det finns en bred spännvid mellan de beslut som i hög grad fokuserar på enskilda byggnader och exteriört bevarande och de beslut där insatser gjorts för att skydda en större industrihistorisk miljö. Ett bevarande enligt det senare fallet innebär att byggnader som enskilt inte ansetts hålla byggnadsminnesklass skyddats då helhetsmiljön de är en del av utgjort ett högt kulturhistoriskt värde. Flera byggnadsminnen i undersökningen kan fortfarande visa upp sin huvudsakliga industriella funktion genom att exempelvis maskiner kan demonstreras för besökare. På så vis finns goda möjligheter att förmedla immateriella värden som annars är svåra att nå fram med. Undersökningen har visat att den industrihistoria som förmedlas är fokuserad på tiden för industrialismens upptakt, omkring slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Flera högreståndsmiljöer representeras i undersökningen genom deras gårdsmejerier. Mindre förädlingsindustrier är mer representerade i undersökningen än större processindustrier.

Objektsbeskrivningarna för de undersökta byggnadsminnena är i enstaka fall utförliga och sätter då inte enbart in byggnadsminnet som helhet i ett större sammanhang utan även varje enskild byggnad. Objektsbeskrivningarna av Ryttares torvströfabrik och Forsviks bruk utmärker sig extra då varje byggnad beskrivs i beslutshandlingen och mer ingående i efterföljande bilaga. Andra objektsbeskrivningar är mindre deskriptiva. Svenneby säteri beskrivs kortfattat genom vilket år som säteriets uppfördes, säteriets läge i landskapet och vem som först bebodde säteriet efter byggnadens uppförande. Säteriets historia beskrivs varken innan eller efter byggnadernas uppförande, objektsbeskrivningen ger därmed lite information vilket försvårar förståelsen av säteriets sammanhang.

I flera undersökta beslutshandlingar framkommer de kulturhistoriska värdena inte förrän i den efterföljande bilagan till beslutet. Skyddet av byggnadsminnets kulturhistoriska värden riskerar därmed bli lidande då de kulturhistoriska värdena inte återfinns i det juridiska dokumentet. På samma sätt som tidigare nämnda objektsbeskrivningar fördjupas i bilagorna kan de kulturhistoriska värdena definieras i beslutet för att sedan preciseras i en efterföljande bilaga.

I de byggnadsminnesbeslut där ett urval sker, exempelvis då enbart en del inom ett område skyddas, motiveras sällan urvalet. Följden blir att förståelsen för skillnaden mellan det som skyddas mot det som inte skyddas inte blir tydligt. Vid byggnadsminnesförklaringen av Horns tegelbruk omfattas enbart hälften av brukets byggnader av skyddsbestämmelserna. Då ingen motivering till urvalet presenteras blir urvalsprocessen icke transparent och framtida tolkningar av de kulturhistoriska värdena möjliga. I byggnadsminnesbesluten för Rydals industri och Krokslätts fabriker återfinns byggnader inom skyddsområdena som i övrigt inte omnämns i besluten. Att urvalet som görs motiveras är inte enbart en förutsättning för förståelse och transparens i kulturarvsprocessen utan även en demokratisk fråga. Kulturarvet tillhör alla och alla har därmed rätt att förstå de insatser som görs.

Ett vanligt motiv till byggnadsminnesförklaringarna i undersökningen har varit att objekten i fråga anses utgöra en del av en större helhet. Undersökningen visar att det är olika helheter som motiveras, se mer under 4.2 *Kulturhistoriska värden som motiverat till byggnadsminnesskydd under miljöskapande värden*. Vanligt förekommande är att byggnadsminnena i undersökningen anses representativa, främst för industribebyggelsen från sekelskiftet 1800-1900. Samhällshistoriskt värde som motiv till undersökningens byggnadsminnesbeslut är starkt. Flera byggnadsminnen anses berätta om levnadsförhållandena vid industrierna, andra anses betydelsefulla för lokalsamhället.

4.1 Byggnader och miljöer inom kategorin industri

Följande slutsatser kan formuleras i fråga om vilka byggnader och miljöer som representeras inom byggnadsminneskategorin industri i Västra Götaland:

- * De undersökta byggnadsminnena fokuserar på byggnader och miljöer som berättar om den industriella perioden från slutet av 1800-talet fram till början av 1900-talet.
- * Livsmedelsindustrin, textilindustrin och fiskerinäringen är de näringar som flest antal byggnadsminnen i undersökningen representerar.

Hög representativitet i tabellen innebär nödvändigtvis inte att samma näringsgren kan anses väldokumenterad eller att de kulturhistoriska värdena är skyddade genom byggnadsbeslutet. Att dra slutsatser utifrån tabellen kan alltså ge felaktiga resultat då indelningen efter näring inte alltid återspeglar vad som i praktiken skyddas och bevaras. Vad som i slutändan bevaras är beroende av hur tydligt de kulturhistoriska värdena presenteras och förståelsen för de egenskaper som bär på värdena. Tabellen i undersökningen kan exempelvis ge intrycket av att livsmedelsindustrins historia i Västra Götaland är rikt representerad. I själva verket kan den höga representativiteten förklaras genom att samtliga byggnadsminnen utgörs av mejerier. I flera fall har mejerierna i undersökningen tillhört en större gård. I inget av de undersökta byggnadsminnesbesluten framhålls mejerierna som mer kulturhistoriskt intressanta än övriga byggnader inom samma beslut. Gårdsmejerierna kan inte anses representera den mycket mer omfattande livsmedelsindustrin som helhet. Trots undersökningens resultat kan livsmedelsindustrin inte anses väl representerad inom Västra Götalands län.

Fiskerinäringens representativitet i undersökningens kan i samtliga byggnadsminnesbeslut tillskrivas de flera "sillperioder" som inträffat i längs Bohuskusten då tillgången på sill varit mycket god. Byggnaderna som vittnar om sillperioden har stark lokal förankring till västkusten och liknande byggnader är ovanliga i andra delar av landet. På samma sätt som fiskerinäringen starkt är förknippas med västkusten har textilindustrin ett starkt fäste i sjuhäradsbyggen. Både textilindustrins och fiskerinäringens representation i undersökningen kan till stor del förklaras genom dem utgör historiskt viktiga näringar inom undersökningens avgränsning.

Samtliga byggnadsminnen i undersökningen har i nedanstående tabell delats in i kategorier utefter den eller de näringar de anses representera.

Verkstadsindustri:

Hästkosömfabriken
Forsviks bruk

Textilindustri:

Remfabriken
Rydals spinneri
Förläggargården Källäng

Kvarnindustri:

Edets benstamp och kvarn

Agrar industri:

Ryttarens torvströfabrik
Edets benstamp och kvarn

Magasin:

Alströmska magasinet
Förläggargården Källäng

Livsmedelsindustri:

Förläggargården Källäng
Kungslena Bosgården
Alströmska magasinet
Slädene storegård
Onsjö stenhus
Svenneby säteri

Fiskerinäring:

Sillsalteriet Sibirien
Florön
Kålhuvudet

Transportindustri:

Kiddön

Bruksindustri:

Horns tegelbruk
Forsviks bruk

4.2 Kulturhistoriska värden som motiverat till byggnadsminnesskydd

Följande resultat kan formuleras angående hur byggnadsminnesskydden i undersökningen motiveras:

Tillfredsställande motivering:

Ryttarens torvströfabrik
Hästkosömfabriken
Göteborgs remfabrik
Forsviks bruk
Edets benstamp
Horns tegelbruk
Sillsalteriet Sibirien
Kålhuvudet,
Krokslätts fabriker
Kiddön
Rydals industri
Florön

Otillfredsställande motivering:

Förläggargården Källäng
Kungslena Bosgården
Slädene storegård
Alströmska magasinet
Svenneby säteri
Onsjö stenhus.

Bedömningskriterierna för om en motivering ansetts tillfredsställande har varit:

- * Motivtexten pekar ut och motiverar objektets kulturhistoriska värden.
- * Motivtexten kan anses hjälpa till i den framtida vården och underhållet av byggnadsminnet.

Den genomförda undersökningen visar att flera av de byggnadsminnen som ingått i undersökningen saknar tydlig motivering till varför de byggnadsminnesförklarats och vari de kulturhistoriska värdena ligger. I sex av 18 byggnadsminnesbeslut anses motiveringarna till byggnadsminnesskydden otillfredsställande. Det gör att 66,6 % av de undersökta motiveringarna till byggnadsminnesbeslut anses tillfredsställande och 33,3 % anses otillfredsställande. Gemensamma nämnare för de otillfredsställande motiveringarna är användandet av den generella standardmotiveringen som Riksantikvarieämbetet ursprungligen använde, *"objektet bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick"*. Undersökningen visar att samtliga byggnadsminnesbeslut med otillfredsställande motivering har fattats av antingen länsstyrelsen i Älvsborgs län eller av länsstyrelsen i Skaraborgs län. Byggnadsminnesbesluten av Horns tegelbruk och Edets benstamp och kvarn utgör *"tillfredsställande beslut"* fattade av Skaraborgs länsstyrelse. Samtliga tidigare statliga byggnadsminnen i undersökningen återfinns inom gruppen med otillfredsställande motiveringar.

Miljöskapande värde som motiv till byggnadsminnesförklaring

I flera undersökta motivskrivelser refereras till att objektet i fråga utgör *"en del av en större helhet"*. Dessa byggnadsminnen kan därmed enligt Riksantikvarieämbetets modell anses besitta ett miljöskapande värde.⁹¹ Exempelvis motiveras byggnadsminnesförklaringarna av Göteborgs remfabrik, hästkosömfabriken och Krokslätts fabriker med att alla tillhör den industrihistoriska miljön längsmed Mölndalsån. De tre industrierna bildar tillsammans med Mölndalsån en helhetsmiljö som berättar om etableringarna av industrier längsmed Mölndalsån. Genom att ett representativt urval av den industrihistoriska bebyggelsen längs ån byggnadsminnesförklarats ökar möjligheterna att sambandet mellan Mölndalsån och förläggandet av industrierna bevaras. Forsviks bruk och Ryttarens torvströfabrik motiveras på samma sätt men är delar av en annan sorts helhet. Verksamheterna och byggnaderna som omfattas av de båda byggnadsminnesbesluten anses vara *"delar som tillsammans förstärker varandra"*. På så sätt bildar Forsviks bruk och Ryttarens torvströfabrik helhetsmiljöer som visar förhållandena vid industrierna både för arbetarna och för industrin i sig. Även i byggnadsminnesförklaringen av Kålhuvudet anges att öns bevarade bebyggelse skapar en helhetsmiljö. Helhetsmiljön omfattar enbart ön. Byggnadsminnesförklaringen av Florön motiveras genom att bebyggelsen på ön anses skapa en miljö som representerar Bohuslän och dess övärld. På så sätt symboliserar Florön en helhet som är större än sig själv. Floröns värde kan anses ligga mycket nära det representativa värdet. I

91 Unnerbäck, R. Axel (2002), s. 85f.

byggnadsminnesmotiveringen av Edets benstamp nämns inget om helhet. Däremot benämns Edets benstamp och kvarn som en differentierad bebyggelse och verkstadsmiljö.

Representativitet som motiv till byggnadsminnesförklaring

Ett av motiven till byggnadsminnesförklaringen av hästskosömfabriken utgjordes av att fabriken representerade en tidigare vanligt förekommande industribyggnad i landet. Då liknande fabriksbyggnader tidigare inte ansetts tillräckligt *synnerligen märkliga* hade många rivits eller kraftigt förändrats. Hästskosömfabriken anses både representativ för det sena 1800-talets industrier i Göteborg samt för de vanliga mindre industrier som funnits både i Sveriges mindre orter och större städer.

Fyra av undersökningens byggnadsminnesbeslut motiveras genom att de representerar det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets industrier i Sverige.⁹² Ryttares torvströfabrik anses genom sina många bevarade byggnader berätta om levnadsförhållanden som rådde vid fabriken. Fabrikens arkitektur anses även känneteckna landsbyggdets sparsmakade industriarkitektur. Hästskosömfabriken anses representativ genom sin storlek och utformning. Göteborgs remfabrik bedöms ur skandinaviskt perspektiv som representativ för en textilarbetsplats från 1900-talets början. Forsviks bruk anses representativt värdefullt då brukets byggnader speglar den industriella utveckling som skedde mellan slutet av 1800-talet till tidigt 1900-tal då järnbruket övergick till mekanisk verkstad. Florön anses representativ för Bohusläns öar samt påvisa fiskets expansion på bohuskusten under 1800-talet.

Teknik - och industrihistoriskt värde som motiv till byggnadsminnesförklaring

Horns tegelbruk och Edets benstamp och kvarn är det enda byggnadsminnet i undersökningen vars byggnadsminnesförklaringar motiverats genom hänvisning till teknikhistoriskt värde. Horns tegelbruk bedöms genom sina bevarade bygganden och sin småskaliga produktion av tegel som en industrihistorisk källa till kunskap om traditionell tegeltillverkning. Maskineriet i mjölkvarnen vid Edets benstamp och kvarn anses kulturhistoriskt värdefullt genom att kvarnen går att demonstrera. Ett kulturhistoriskt värde som ligger nära det teknikhistoriska är det industrihistoriska värdet. Skillnaden mellan värdena är i vilken grad de teknikhistoriska detaljerna kan åskådliggöras.⁹³ Göteborgs remfabrik anses industrihistoriskt värdefullt för Göteborg då den representerar flera av de industrier som var förlagda längsmed Mölndalsån. Ett ytterligare industrihistoriskt värde hos remfabriken är att produktionen av vävda band kan demonstreras för besökare. Maskinernas tekniskhistoriska värde som källa till vävindustrins utveckling nämns inte i beslutshandlingen. Forsviks bruks gjuterianläggningar med tillhörande modellsamling pekats ut som högst industrihistoriskt intressant i byggnadsminnesbeslutet. Horns tegelbruk anses industrihistoriskt värdefullt då produktionsprocessen kan åskådliggöras och genom sina bevarade byggnader.

Autenticitet som motiv till byggnadsminnesförklaring

Förändring och förnyelse präglar ofta industrier och utgör en förutsättning för industrins framtid. Autentiska industrimiljöer är med anledning av industrins kultur sällsynta.⁹⁴ Byggnadsminnesförklaringen av Göteborgs remfabrik motiveras genom att fabriken anses unik i Skandinavien som representant för en textilarbetsplats från 1900-talets början. Fabriken benämns inte som autentisk i byggnadsminnesförklaringen. Dock ses remfabriken som en typisk textilarbetsplats och som unik då få invändiga förändringar skett sedan 1910-talet. Tillsammans med flera ursprungliga maskiner som fortfarande kan demonstreras kan remfabriken anses besitta ett autentiskt värde som textilarbetsplats.⁹⁵ Kiddön byggnadsminnesförklarades med motiveringen att miljön på ön upplevs som "genuin och helgjuten". Då Kiddöns bebyggelse speglar den historiska verksamheten utgör ön en autentisk miljö som illustrerar det historiska livet på ön.

⁹² Ryttares torvströfabrik, hästskosömfabriken, Göteborgs remfabrik, Forsviks bruk.

⁹³ Unnerbäck, R. Axel (2002), s. 70f.

⁹⁴ Alzén, Annika (1996), s. 121.

⁹⁵ Informant 2.

Kontinuitetsvärde som motiv till byggnadsminnesförklaring

Byggnadsminnesförklaringen av Forsviks bruk motiveras delvis genom att bruket anses inneha ett kontinuitetsvärde som industriplats. Platsen kring bruket anses vara en av Sveriges äldsta industriplatser. Forsviks ström har kontinuerligt används och dess närhet till bruket påvisar vattenkraftens betydelse för industrin.

Byggnadstekniskt värde som motiv till byggnadsminnesförklaring

Krokslätt fabriker är det enda byggnadsminnet i undersökningen vars byggnadsminnesförklaring motiveras med referens till byggnadstekniskt värde. Det byggnadstekniska värdet utgörs av att området "rymmer en provkarta över industribyggnadsutvecklingen". Då byggnadernas konstruktion rymmer i flertalet olika material och konstruktionsätt kan motiveringen likställas med byggnadstekniskt värde.

Byggnadshistoriskt värde som motiv till byggnadsminnesförklaring

I byggnadsminnesbeslutet för Rydals industri pekas den äldre fabriken fasader ut som kulturhistoriskt intressanta då de påvisar byggnadens historiska förändringar. De skiftande materialen påvisar byggnadens olika tidslager vilket utgör ett byggnadshistoriskt värde.

Sällsynthet som motiv till byggnadsminnesförklaring

I byggnadsminnesbeslutet för Forsviks bruk pekas sliperiet och kalorifären ut som unika kulturhistoriska värden. Remfabriken anses unik i Skandinavien då industrimiljön representerar en arbetsplats från textilindustrin från början av 1900-talet. De unika i miljöerna anses besitta ett kulturhistoriskt värde genom sin sällsynthet. Kålhuvudets bevarade helhetsmiljö, med boningshus, trankokeri och grumsdamm bevarade, anses vittna om 1700-talets sillperiod. Att miljön är bevarad i sin helhet anses unikt enligt byggnadsminnesbeslutet. Därmed tolkas Kålhuvudet i undersökningen som värdefullt genom sin sällsynthet. Ryttarens torvströfabrik anses i byggnadsminnesbeslutet utgöra en av få kvarvarande industrier i sitt slag i landet.

Pedagogiskt värde som motiv till byggnadsminnesbeslut

Horns tegelbruk anses i sin beslutshandling äga ett pedagogiskt värde då produktion av tegel i liten skala fortfarande genomförs på bruket. Produktionsprocessen kan åskådliggöras även på Göteborgs remfabrik. Där anses fabriken maskiner genom att de kan demonstreras visa på den industriella utvecklingen. Rydals industri bedöms som pedagogiskt värdefullt då den äldre fabriken material illustrerar hur byggnaden förändrats.

Samhällshistoriskt värde som motiv till byggnadsminnesbeslut

Kiddöns byggnader anses besitta ett samhällshistoriskt värde då de tydligt visar på levnadsvillkoren för de människor som levde på ön av jordbruk, fiske och frakt. Även Rytters torvströfabrik anses via sina byggnader berätta om levandeförhållandena vid industrin. Dock motiveras inte byggnadsminnesskyddet utifrån torvströfabriken samhällshistoriska värde i byggnadsminnesbeslutet. Byggnadsminnesförklaringen av Edets benstamp och kvarn motiveras delvis genom att miljön visar på småindustrins betydelse för landsbygden under sekelskiftet 1800-1900. Edets benstamp och kvarn har och spelar än idag även en viktig roll för Göta kanal. Virket till Göta kanalbolags byggnader togs från området kring Edets benstamp samt vattenflödet till kanalens västra del regleras härifrån. Edets benstamp och kvarn kan anses ha ett samhällshistoriskt värde baserat på ovanstående beskrivning. Motiven till Alströmska magasinets byggnadsminnesförklaring är oklara. I den historiska beskrivning som bifogas beslutshandlingen nämns magasinets höga ålder och ställning som Alingsås äldsta byggnad ut som viktiga kulturhistoriska värden. Medräknat magasinets senare offentliga användningar kan Alströmska magasinet sägas inneha ett samhällshistoriskt värde lokalt för Alingsås.

Arkitekturhistoriskt värde som motiv till byggnadsminnesförklaring

Torvströfabriken anses i byggnadsminnesbeslutet representera en sparsmakad och funktionsinriktad arkitektur som anses känneteckna landsbyggdens industriarkitektur. Förläggargården Källäng bedöms tillhöra empirens träpanelsarkitektur. Slädene storegård anses till viss del överensstämma med 1732 års typritning för översteboställen. Byggnaderna kan med anledning av vad som nämnts anses besitta ett arkitekturhistoriskt värde.

5. DISKUSSION

Då synen på vad som utgör ett kulturarv ständigt förändras är det viktigt att processen då kulturarv skapas sker på ett så demokratiskt och transparent sätt som möjligt. En viktig del i en demokratisk kulturarvsprocess är att motiven till byggnadsminnesbeslutet presenteras på ett tydligt sätt. Även de olika urval som görs i processen bör förklaras så att allmänhet och efterföljande kulturmiljövårdare ska tydlig förstå vad som tidigare gjorts.

Den genomförda undersökningen visar att flera av de byggnadsminnen som ingått i undersökningen saknar tydliga motiveringar till varför de byggnadsminnesförklarats och var de kulturhistoriska värdena i byggnadsminnet ligger. I sex av 18 byggnadsminnesbeslut motiveras skyddet med standardmotiveringen *"objektet bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick"*. Avsaknaden av en uttrycklig och objektspecifik motivering ökar subjektiviteten i vilken kulturhistoria som kulturmiljövården bevarar. Då synen på kulturarv är föränderligt finns risk att en "passiv bortsortering" sker av de byggnadsminnen där förståelsen för det kulturhistoriska värdena är otydligt och därmed glöms bort. Med andra ord leder de otydliga motiveringarna till att ett oavsiktligt urval sker, då ett byggnadsminnes värde med tiden riskerar att förändras. Resultatet blir att de byggnadsminnen vars kulturhistoriska värde tydligast motiveras bevaras i ursprungligt skick samtidigt som de byggnadsminnen vars värde med tiden blir otydligt förlorar sitt värde genom okända ingrepp.

Otydliga motivbeskrivningar gör ytterligare att det blir svårare att förutse konsekvenserna av de insatser som görs i anslutning till byggnadsminnena.⁹⁶ I byggnadsminnesbeslutet för hästkosömfabriken framhålls att fabriken utformning och exteriör är starka kulturhistoriska värden. Liknande byggnader anses ha varit vanliga runt om i landet men dessvärre rivits eller kraftigt ändrat utseende. Hästkosömfabriken bedöms ingå i en industrihistorisk miljö tillsammans med övriga industrier längsmed Mölndalsån. Av dessa anledningar byggnadsminnesförklarades hästkosömfabriken. Vad som i den exteriöra utformningen anses vara värdefullt blir dock i beslutet till en tolkningsfråga. Efter byggnadsminnesförklaringen har ytterligare en byggnad uppförts innanför det skyddsområde som upprättades vid beslutet. Byggnaden påverkar inte intrycket av fabriken sedd från gatan, men dominerar kraftigt fabriken innergård. Uppfattningen av hästkosömfabrikens utformning har delvis försvagats genom tillbyggnaden. Då hästkosömfabrikens interiör inte skyddas ställer sig Länsstyrelsen i Västra Götalands län sig frågande till om byggnadsminnesskyddet är nödvändigt för hästkosömfabriken.⁹⁷

Figur 10. Nybyggnaden på hästkosömfabrikens innergård.

Hästkosömfabriken blir ett tydligt exempel på när förändringar som försvagar motiven till byggnadsminnesförklaringen sker, genom en otillräcklig beskrivning av byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Hästkosömfabriken riskerar att i framtiden mista sitt byggnadsminnesskydd då dess värde försvagats genom den förändring som skett sedan byggnadsminnesförklaringen.

⁹⁶ Krus, Anna (2006), s. 10f.

⁹⁷ Länsstyrelsen i Västra Götalands län, (2009), s. 74.

Det har tidigare nämnts att fokus i byggnadsminnesprocessen ofta läggs på att utse vilka byggnader som innehar det högsta värdet, snarare än att definiera och beskriva de egenskaper som är bärare av det kulturhistoriska värdet. Konstaterandet att en byggnad är kulturhistoriskt värdefull räcker inte då även egenskaperna och anledningen till värdet måste förtydligas. Remfabriken i Göteborg anses unik i Skandinavien som en välbevarad arbetsplats från 1900-talets början. Men vilka egenskaper är det som visar på att fabriken är en välbevarad arbetsplats? Byggnadsminnesbeslutet ger svaret att fabriken är i oförändrat skick. Fabrikens maskiner anses värdefulla ur pedagogiskt syfte då tillverkningen kan demonstreras. Maskinernas funktion nämns dock inte som egenskap för att bevara fabriken som en tidstypisk arbetsplats för textilindustrin. I byggnadsminnesbeslutet värdesätts inte heller maskinerna för sitt teknikhistoriska värde. Remfabrikens maskiner ska enligt skyddsbestämmelserna endast behålla sin nuvarande placering. Att remfabrikens maskiner i möjligaste mån ska hållas i brukbart skick är en förutsättning för att det pedagogiska syftet, och alltså ett av de kulturhistoriska värdena, ska bibehållas.

Figur 11. På bilden syns den motor som ursprungligen drev alla remfabrikens maskiner. Hur motorn fungerar och hur den driver maskinerna kan fortfarande demonstreras för besökare.

Att samtliga motiv redovisas har betydelse av fler olika skäl. I första hand är det av demokratisk betydelse då allmänhet och sakägare enkelt ska förstå skälen till byggnadsminnesförklaringen. Motiveringen är även nödvändig för att förstå syftet med skyddsbestämmelserna, samt för att göra framtida avvägningar enklare. Motiveringen av byggnadsminnesbeslutet ska definiera och motivera de skyddsvärda kvalitéerna hos objektet så att de kan följas upp och preciseras med hjälp av skyddsbestämmelserna. Motivtexten bör alltså inte enbart vara en förklarande kommentar till varför ett objekt byggnadsminnesförklaras utan även peka ut och motivera objektets kulturhistoriska värden.⁹⁸

Den genomförda undersökningen visar att byggnadsminnesbesluten från länsstyrelsen i Skaraborgs och Älvsborgs län är de beslut där motiveringen till beslutet är otillfredsställande. Även fast orsaken till resultatet inte är närmare studerat är resultatet troligen ett bevis på att olika länsstyrelser arbetar på olika sätt. I och med sammanslagningen till Västra Götalands län ökar chansen till samstämmigheten i de beslut som fattas inom länet. Undersökningen som genomförts har inte kunnat fastlägga detta. Att samtliga motiveringar till de statliga byggnadsminnen som övergått till skydd genom Kulturmiljölagen anses otillfredsställande är intresseväckande. Ingen vidare undersökning har genomförts för att ge svar på varför beslutshandlingarna enligt Kulturmiljölagen inte motiverar byggnadsminnesskyddet. Hur olika länsstyrelser arbetar med Kulturmiljölagen skiljer sig åt samt hur upprättandet av nya beslutshandlingar för tidigare satta byggnadsminnen går till identifieras som vidare studier av undersökningen.

⁹⁸ Thornberg Knutsson (2007), s. 169f, Unnerbäck, R. Axel (2002), s. 17.

6. SAMMANFATTNING

Den svenska byggnadsminnesverksamheten är sparsamt utvärderad när det gäller hur lagen används och fungerar i praktiken. Undersökningens syfte var därav att bidra till en ökad kunskap om byggnadsminneslagstiftningens funktion i praktiken. Ytterligare syften var att utreda vilka byggnader som ryms inom uppsatsens avgränsning samt vilka kulturhistoriska värden och motiv som tillskrivs byggnadsminnena inom avgränsningen. Målet med undersökningen var att presentera den industrihistoria och de industrihistoriska perspektiv som skyddas genom Kulturmiljölagens byggnadsminnesskydd i Västra Götalands län. Materialinsamlingen har skett genom Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister. Genom en kvalitativ undersökning av byggnadsminnesbesluten samt litteraturstudier har undersökningens resultat framkommit.

Resultatet av undersökningen är att de undersökta byggnadsminnena fokuserar på byggnader och miljöer som berättar om den industriella perioden från slutet av 1800-talet fram till början av 1900-talet. Livsmedelsindustrin, textilindustrin och fiskerinäringen är de näringar som flest byggnadsminnen i undersökningen representerar. Andra näringsgrenar som representeras inom avgränsningen är verkstadsindustri, kvarnindustri, agrarindustri, magasin, transportindustri och bruksindustri. I flera fall utgör byggnadsminnena industriella användning enbart en av flera ytterligare användningar. Åldern på de undersökta byggnaderna och miljöerna som byggnadsminnesförklarats sträcker sig från fragment av medeltiden fram till slutet av 1900-talet. Den typ av industrihistoria som bevaras är i flera fall både materiell och immateriell. Även om det materiella värdena inte uttryckligen kan bevaras har de utgjort värden som motiverat byggnadsminnesbesluten. Mindre förädlingsindustrier är mer representerade än större tyngre industrier från senare delen av 1900-talet.

Objektsbeskrivningarna för de undersökta byggnadsminnena är i enstaka fall utförliga och sätter då inte enbart in byggnadsminnet som helhet i ett större sammanhang utan varje enskild byggnad. I andra beslutshandlingar är objektsbeskrivningarna kortfattade och allomfattande. Det gör att förståelse för byggnadsminnets sammanhang, motiv och kulturhistoriska värden blir svårtolkade.

I flera av de undersökta byggnadsminnesbesluten framkommer inte de kulturhistoriska värdena förrän i efterföljande bilaga till beslutshandlingen. I de byggnadsminnesbeslut då ett urval görs och exempelvis enbart en del ett områdes byggnader skyddas motiveras sällan urvalet. I flera beslutshandlingar ingår objekt i upprättade skyddsområden som inte nämnts tidigare i beslutet. De kulturhistoriska värden som är vanligt förekommande är att byggnadsminnena anses representativa, främst för industribebyggelsen från sekelskiftet 1800-1900. Samhällshistoriskt värde är ytterligare ett kulturhistoriskt värde som i hög grad motiverat byggnadsminnesbesluten. Flera byggnadsminnen anses berätta om levnadsförhållandena vid industrierna, andra anses betydelsefulla för lokalsamhället.

Av de undersökta byggnadsminnesbesluten anses 66,6 % av de undersökta beslutsmotiveringarna tillfredställande och 33,3 % av motiveringarna anses otillfredsställande. Bedömningskriterierna för om en motivering ansetts tillfredställande har varit *om motivtexten pekar ut och motiverar objektets kulturhistoriska värden* och *om motivtexten kan anses hjälpa till i den framtida vården och underhållet av byggnadsminnet*. Gemensam nämnare för undersökningens otillfredsställande motiveringar är användandet av den generella standardmotiveringen *"objektet bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick"*. Undersökningen visar att samtliga byggnadsminnesbeslut med otillfredsställande motivering har fattats av antingen länsstyrelsen i Älvsborgs län eller av länsstyrelsen i Skaraborgs län. Även samtliga före detta statliga byggnadsminnen som ingått i undersökningen återfinns inom gruppen med otillfredsställande motiveringar.

För att i den framtida byggnadsminnesverksamheten ge ett mer långsiktigt och hållbart skydd krävs att beslutshandlingarna bli mer tydliga och utförliga. Det räcker inte med att precisera vad som byggnadsminnesförklaras, utan också varför och på vilket sätt värdena ska bibehållas. Undersökningens diskussionskapitel gav exempel på vad som händer då beslutshandlingen inte lyckas tydliggöra de egenskaper som är bärare av de kulturhistoriska värdena. I fallet Hästkosömfabriken ifrågasätter länsstyrelsen i Västra Götalands län om byggnadsminnesskyddet är det lämpligaste skyddet för fabriken vars kulturhistoriska värden försvagats.

7. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Lagrum

SFS 1988:950 Kulturmiljölag

Otryckta källor

Muntliga källor

Informant 1: Elin Thomasson, student på Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. Samtal i samband med uppsatsskrivning, 2014-05-03.

Informant 2: Katrin Bjerrome, ordförande i Föreningen Göteborg Remfabrik. Mejlkorrespondens, 2014.05-13, samt studiebesök, 2014-05-19.

Bebyggelseregistret (BBR)

Byggnadsminnesförklaring Alströmska magasinet, (1983), Länsstyrelsen Älvsborgs län, dnr: 11.392-2289-77 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Ryttarens toroströfabrik, (2012), Länsstyrelsen Västra Götalands län, dnr: 432-45125-2001 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring f.d. hästkosömfabrik, (1986), Länsstyrelsen Göteborg och Bohus län, dnr: 11-392-1951-84 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Göteborgs remfabrik, (1984), Länsstyrelsen Göteborg och Bohus län, dnr: 11.392-2299-81 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Forsviks bruk, (2005), Länsstyrelsen Västra Götalands län, dnr:432-10652-1998 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Edets benstamp och kvarn, (1997), Länsstyrelsen Skaraborgs län, dnr: 221-5781-97 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Rydals industri, (1991), Länsstyrelsen Älvsborgs län, dnr: otydbara siffror (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Förläggargården Källäng, (1978), Länsstyrelsen Älvsborgs län, dnr: 11.392-2467-77 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Krokslätts fabriker, (1991), Länsstyrelsen Göteborg och Bohus län, dnr: 221-9389-89 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Horns tegelbruk, (1996), Länsstyrelsen Skaraborgs län, dnr: 221-4761-95 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Sillsalteriet Sibirien, (1985), Länsstyrelsen Göteborg och Bohus län, dnr: 11.392-1677-83 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Florön, (1994), Länsstyrelsen Göteborg och Bohus län, dnr: 221-9133-89 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Kiddön, (1998), Länsstyrelsen Västra Götalands län, dnr: 221-4834-98 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Kungslena Bosgården, (1992), Länsstyrelsen i Skaraborgs län, dnr: 221-5672-92 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Kålhuvudet, (1992), Länsstyrelsen Göteborg och Bihus län, dnr: 221-23209-92 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Svenneby säteri, (1978), Länsstyrelsen i Skaraborgs län, dnr:11.392-2655-76 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Slädene storegård, (1995), Länsstyrelsen i Skaraborgs län, dnr: 221-765-95 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Byggnadsminnesförklaring Onsjo stenhus, (1994), Länsstyrelsen i Älvsborgs län, dnr: 221-93-90 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Tryckta källor

Alzén, Annika (1996). *Fabriken som kulturarv: frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*. Diss. Linköping: Univ.

Ashworth, Gregory (2011) *Preservation, conservation and heritage: approaches to the past in the present through the built environment*. Asian Anthropology 2011 (10) 1-18

Berätta bredare: inriktningsdokument för byggnadsminnen. [Elektronisk resurs] (2011). Stockholm: Riksantikvarieämbetet
Tillgänglig på Internet: http://www.raa.se/publicerat/br2012_1.pdf

Berättelser om vårt samhälles historia - svenska industriminnen: Riksantikvarieämbetets program för det industrihistoriska arvet. 1. uppl. (2002). Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Byggnadsminnesförklaring: allmänna råd till 3 kap. lagen om kulturminnen m.m. 2. uppl. (2002). Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Collins, Tina (2010). *"Han hade sin hand över allting": om makt och materialitet i Rydal 1914-1953*. Göteborg: Univ.

Grundberg, Jonas (2000). *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag: en introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*. 1. uppl. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.

Gårdstedt, Hanna (2005). *Ingen "riktig" industri: en genusanalys av livsmedelsindustrin i industriminnesvården*. Göteborg: Univ.

Isacson, Maths (2013). *Industriarvets utmaningar: samhällsförändringar och kulturmiljövård från 1960-tal till 2010-tal*. Bebyggelsehistorisk tidskrift. 2013 (65), s. 17-36.

Isacson, Maths & Nisser, Marie (1998). *Industrisamhällets omvandling - en utmaning*. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. 1998 (Nr 36), s. 21-42

Karlsson, Jan (2012). **Byggnadsminnen**. Hämtat från Riksantikvarieämbetets hemsida <http://raa.se/kulturarvet/byggnader/byggnadsminnen/> (2014-02-20)

Krus, Anna (2006). *Kulturarv, funktion, ekonomi: tre perspektiv på byggnader och deras värden*. Lic.-avh. Göteborg: Chalmers tekniska högskola, 2006.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Kulturmiljöenheten (2009), *Byggnadsminnen i Västra Götalands län: Tillsyn, uppföljning, tillgänglighet och information*, Rapport 2009:71, ISSN: 1403-168X, finns tillgänglig som PDF på internet: www.lansstyrelsen.se/vastragotaland under Publikationer/Rapporter.

Människan i centrum: Agenda kulturarvs programförklaring. (2004). Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Nationalencyklopedin (2014), **sökord: industri**.
<http://www.ne.se/lang/industri> (2014-02-26).

Nationalencyklopedin (2014), **sökord: Jonas Alströmer**.
<http://www.ne.se/kort/jonas-alstromer> (2014-03-04).

Nisser, Marie (1996). Industriminnen under hundra år. *Museet som makt och motstånd: festskrift till Erik Hofrén 10 april 1996*. S. 73-82.

Geijerstam, Jan af & Houltz, Anders (2013). *Industriarbetet i regional antikvarisk praktik: reflexioner kring en enkät till Sveriges länsstyrelser*. Bebyggelsehistorisk tidskrift. 2013 (65), s. 37-51.

Gårdstedt, Hanna (2005). *Ingen "riktig" industri: en genusanalys av livsmedelsindustrin i industrimnnesvärden*. Göteborg: Univ.

Patel, Runa & Davidson, Bo (2003). *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 3., [uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur.

Thornberg Knutsson, Agneta (2007). *Byggnadsminnen - principer och praktik: den offentliga kulturmiljövärdens byggnadsminnesverksamhet : beskrivning och utvärdering / Agneta Thornborg Knutsson*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2007

Trender i tiden 2010-2015: Riksantikvarieämbetets omvärldsanalys. (2012). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Tillgänglig på Internet:

http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2012/februari/9789172096011.pdf

Unnerbäck, R. Axel (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse [Elektronisk resurs]*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Tillgänglig på Internet:

<http://www.raa.se/publicerat/9789172096073.pdf>

Åström, Anna-Maria & Lillqvist, Jonas (red.) (2012). *Stadens hjärta: täta ytor och symboliska element i nutida nordiska städer*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Elektroniska källor

bohusgillet.se, hämtat: 2014-03-21.

Tillgängligt på internet:

<http://www.bohusgillet.se/trangrum.htm>

www.lansstyrelsen.se, hämtat 2014-02-22,

Tillgängligt på Internet:

<http://www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/Sv/om-lansstyrelsen/om-lanet/Pages/Bakgrund.aspx>

miljomal.se, Naturvårdsverket, hämtat: 2014-02-26

Tillgängligt på Internet:

<http://www.miljomal.se/Miljomalen/Allaindikatorer/Indikatorsida/?iid=37&pl=1>

Riksantikvarieämbetet. Bebyggelseregistret (BBR)

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/searchResult.raa> (2014-02-13)

FIGURFÖRTECKNING

Omslag. Kartbild över Västra Götalands län med undersökningens byggnadsminnen angivna.

Hämtat 2014-02-23, ©Lantmäteriet [i2012/955]

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/searchResult.raa?ts=139316468057>

Figur 1. Hämtat 2014-04-15

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/searchResult.raa?ts=139316468057>

Figur 2. Ritning föreställande Ryttares torvströfabrik. Bilaga till beslutshandlingen.

Byggnadsminnesförklaring Ryttares torvströfabrik, (2012), Länsstyrelsen Västra Götalands län, dnr: 432-45125-2001 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Figur 3. Ritning föreställande hästkosömfabrikens utseende vid tillfället för byggnadsminnesbeslutet 1986. Bilaga till beslutshandlingen.

Byggnadsminnesförklaring f.d. hästkosömfabrik, (1986), Länsstyrelsen Göteborg och Bohus län, dnr: 11-392-1951-84 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Figur 4. Kartbild föreställande hästkosömfabrikens nuvarande utseende.

Eniro.se. ©Lantmäteriet [i2012/955].

Figur 5. Foto föreställande hästkosömfabrikens exteriör sedd från Ävägen.

Fotograf. Adam Ekberg, 2014-04-13.

Figur 6. Foto föreställande Göteborgs remfabrik.

Fotograf. Adam Ekberg, 2014-04-13.

Figur 7. Foto föreställande magasinsbyggnaden samt garaget tillhörande Göteborgs remfabrik.

Fotograf. Adam Ekberg, 2014-04-13.

Figur 8. Ritning föreställande byggnaderna inom byggnadsminnet Edets benstamp och kvarn. Bilaga till beslutshandlingen.

Byggnadsminnesförklaring Edets benstamp och kvarn, (1997), Länsstyrelsen Skaraborgs län, dnr: 221-5781-97 (Lst), Riksantikvarieämbetet.

Figur 9. Foto föreställande en av ingångarna till Krokslätts fabriker.

Fotograf. Adam Ekberg, 2014-04-13.

Figur 10. Foto föreställande hästkosömfabrikens innergård.

Fotograf. Adam Ekberg, 2014-05-09.

Figur 11. Foto föreställande den motor som ursprungligen drev alla Göteborgs remfabriks maskiner.

Fotograf. Adam Ekberg, 2014-05-22.

BILAGA 1, TABELL

ii= ingen information kan utläsas i beslutshandlingen.

	Anlägg- ningsnamn	Kommun/bes. Länsstyrelse	Industrityp	Industriell period	Bm- skyddades	Senaste inventering
1	Alströmerska magasinet	Alingsås/Älvsborg	Magasin, mejeri,	1731-1919	1983	2006
2	Ryttarens torv- ströfabrik	Falköping/Västra Götaland och Jönköping	Torvbearbetning, träull, sågeri, skogsbruk	1906-1998	2012	2012
3	Hästsosömfa- briken	Göteborg/Göteborg & Bohus län	Hästskor, tvål och kosmetika	1875-1960	1986	2007
4	Göteborgs remfabrik	Göteborg/ Göteborg & Bohus län	Väveri	1871-1977	1984	2007
5	Forsviks bruk	Karlsborg/Västra Götaland	Mekanisk verkstad, gjuteri, sågverk, träsliperi, järnbruk	medeltid-1977	2005	2007
6	Edets benstamp och kvarn	Karlsborg/Skaraborg	Benstamp, kvarn, sågverk	1865-1950	1997	2006
7	Rydals industri	Mark/Älvsborg	Väveri, kraftverk,	1853-ii	1991	2007
8	Förläggargår- den Källäng	Mark/Älvsborg	Väveri, mejeri, magasin	1840~1900	1978	2007
9	Krokslätts fabri- ker	Mölnadal/Göteborg & Bohus län	Väveri, spinneri	1870~1980	1991	2007
10	Horns tegelbruk	Skövde/Skaraborg	Tegeltillverkning	1850~1975	1996	ii
11	Sillsalteriet Sibirien	Strömstad/Göteborg & Bohus län	Sillsalteri, magasin	1890-ii	1985	2007
12	Florön	Tanum/Göteborg & Bohus län	Sillsalteri	1884-1898	1994	2006
13	Kiddön	Tanum/Västra Götal- and	Frakt, sillsalteri	1823-1955	1998	ii
14	Kungslena Bosgården	Tidaholm/Skaraborg	Mejeri	ii	1992	ii
15	Kålhuvudet	Tjörn /Göteborg & Bohus län	Trankokerisillsalteri	1780-ii	1992	2006
16	Svenneby säteri	Töreboda/Skaraborg	Mejeri	1758	1978	2007
17	Slädene store- gård	Vara/Skaraborg	Mejeri	1920-ii	1995	2007
18	Onsjö stenhus	Vänersborg/Älvsborg	Slaktbod	1788-ii	1994	2007

BILAGA 2, FRÅGOR I UNDERSÖKNINGEN

Följande frågor ställdes till varje byggnadsminnesbeslut och har således använts som ett hjälpmedel i upprätandet av uppsatsen.

- * Hur uppkom förslaget till byggnadsminnesförklaring?
- * Vilken bakgrundsinformation om byggnadsminnet kan utläsas från handlingarna och dess bilagor?
- * Hur motiveras byggnadsminnesskyddet?
- * Vilka kulturhistoriska värden tillskrivs byggnadsminnet?
- * Följs de nämnda kulturhistoriska värdena upp i skyddsföreskrifterna.

